

2019. szeptember 15.

A BARÁTSÁG
melléklete

A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata

Magyarországi nemzetiségi körkép

az MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi
Kutatóközpontja szervezésében

Szerkesztők: **Balányi Klára, Mayer Éva és Hegedűs Sándor**
Művészeti szerkesztő: **Szélpál Éva**

A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata

Magyarországi nemzetiségi körkép című konferencia összeállítása elé

Az MTA Nyelvtudományi Intézet Többszínűségi Kutatóközpontja (MTA NYTI TKK) szervezésében megrendezett konferencia újabb állomása annak a 2001-ben elindított folyamatnak, amelynek keretében az akadémiai intézet kutatói a magyarországi nemzetiségek nyelvi jelenségeit a nemzetiségek kutatóival együttesen kutatják és ezek eredményeit előadások formájában konferenciákon, tudományos műhelyekben, illetve publikációkban ismertetik.

Az első közös összehasonlító kutatás *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című NKFP 5/126/2001 projekt keretében készült, melynek konzorciumvezetője Bartha Csilla és témavezetője Borbély Anna volt. A beás, német, roma, román, szerb és szlovák nemzetiségek által is lakott településeken végzett kérdőíves vizsgálat közreműködő nemzetiségi kutatásvezetői: Borbély Anna (MTA NYTI), Erb Mária (ELTE BTK Germanisztikai Intézet), Hornokné Uhrin Erzsébet és Tuska Tünde (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete), valamint Orsós Anna (PTE Romológia és Nevelésszociológia Tanszék) voltak. A közös kutatás eredményeiből számos tudományos és népszerűsítő előadás hangzott el, tanulmány és könyvfejezet készült magyarul, angolul, valamint a nemzetiségi nyelveken. 2011. április 26-án az MTA Nyelvtudományi Intézetében megrendezett tanácskozás keretében megalakult a Magyarországi Kisebbségi Kutatóintézetek Platformja (MKKP). A tanácskozáson a Magyarországi Kisebbségi Kutatóintézetek és az intézettel nem rendelkező kisebbségek képviselőiben jelenlevő Berényi Mária (Magyarországi Románok Kutatóintézete), Blazsetin István (Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete), Erb Mária (Magyarországi Németek Kutatási és Tanárképzési Központja), Kovács Anna (Magyarországi Szlovák Kutatóintézete), Kjoszeva Szoetla (Bolgár Nyelvtanító Kisebbségi Iskola), Lásztity Péro (Szerb Intézet), valamint az MTA NYTI TKK képviselőiben jelen lévő Bartha Csilla (vezető), Borbély Anna és Hámori Ágnes (munkatársak) egyhangúan kijelentették, hogy a tanácskozás keretében megalakítják az MKKP-t. A tanácskozáson megfogalmazódott, hogy az MKKP tagjai rendszeres tudományos együttműködést alakítanak ki. A jelenleg futó közös kutatási téma a nyelvi tájképet célozza. Az elsődleges eredményeket a magyarországi nemzetiségek német, román, szerb és szlovák közösségeiben a nemzetközi 20. Élőnyelvi Konferencián a „Többszínű és multimodális repertoár: magyarországi nemzetiségek és nyelvi tájkép” címmel egy tudományos műhely keretében ismertettük. A 2019. április 3-án Budapesten megrendezett *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép című konferencián** a nemzetiségekről szóló előadások száma újabb nemzetiségi csoportok bevonásával bővült, hiszen a konferenciaprogram címei immár a beások, bolgárok, horvátok, németek, örmények, romák, románok, szerbek, szlovákok és ukránok, továbbá a jelnyelvet használó siketek közösségére utalnak.

A nyelvi tájképről

Egy meghatározás szerint a nyelvi tájkép, melyet a szociolingvisztikai szakirodalom leggyakrabban egy 1997-ben megjelent tanulmány megjelenésétől számít, a környezetben megjelenő nyelv, a közterületeken kihelyezett szavak és képek együttese. A nyelvi tájképkutatások a feliratok üzenetére összpontosítanak és arra, ami ezeket mozgatja, azokra a tényezőkre, amelyek ezek mögött állnak. Többszínű helyzetben jelentéssel bír a nyelvek pozicionálása (első/kezdő sor, nagyobb betűk, bal oldali kezdés, láthatóság stb.), hiszen ebből az adott helyen a nyelvek fontossága, státusza mutatkozik meg. Kisebbségi környezetben ez lehet a kisebbségpolitika, illetve a domináns társadalmi, közösségi és nyelvi ideológiák mutatója. A nyelvi tájkép alapfogalmai a helyszínek, a szereplők, valamint a *gestalt*. A helyszínek: az utcák, a kereszteződések, a terek, a parkok és az épületek, vagyis

* A konferencia a *NyelvEsély: Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű siketoktatás és a nyelv által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése (SZ-007/2016)* és az *Akadálymentesített infokommunikációs szolgáltató platform fejlesztése, hallás- és látássérült személyek számára (EFOP-1.1.5-17-2017-00006)* pályázatok támogatásával került megrendezésre.

ahol a társadalmi közélet zajlik, a szimbolikus társadalmi vonások hordozói, melyek a társadalom, a közösség és a régió időszerű jellemzői. A szereplők: a közintézmények, a társaságok, a vállalatok és az egyének a helyszíneket a nyelvi tájkép elemeivel szemléltetik/illusztrálják. A *gestalt* a teljes, az egész, mely összefogja a fizikai tárgyak összességét, az üzleteket, postai hivatalokat, bódékat stb., az ezekhez társított színeket, a figyelemfelkeltés fokát, az elhelyezések sajátosságait és mindezek mellett a leírt szavakat, amelyek mindezek vonásait teljessé teszik. A nyelvi tájképet mint a nyilvános tér szimbolikus konstrukcióját három faktossal szokás értelmezni, melyek kontextusfüggő megkülönböztető hatással vannak, ezek: a racionális megfontolások, melyek a közönségre és a kliensekre irányulnak; az én bemutatása, azoknak a szereplőknek a kifejezőmódja, akik a nyelvi tájkép elemeit létrehozzák; és a hatalmi viszonyok utalnak a társadalmi-politikai érdekek kifejeződésére. Ismertek kvantitatív és kvalitatív nyelvi tájképelemzések. Az előbbieket a mennyiségi mutatókat elemzik, az utóbbiak közé sorolhatók például a motívumelemzés és a nexuselemzés. A nyelvi tájképkutatás új analitikus modelljének kialakításához vezetett a nyelvi tájkép elemzéséhez alkalmazható multimodális modell, eszerint a nyelvi dizájn, a vizuális dizájn és a térbeli dizájn jelentést hordozó modalitások, ezek alkotják a teljes nyelvi tájképet, amely egyben egy multimodális kommunikáció vagy multimodális dizájn. Egy egészen új kutatási keretben a szinesztézia és a multimodalitás kap szerepet.

Huppert Anna felvétele

Borbély Anna

MTA Nyelvtudományi Intézet, Többynnyelvűségi Kutatóközpont

A nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás a Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskolában

A magyarországi románok nyelvi tájképéről három településen készült eddig kutatás: Kétegyháza, Budapesten és Méhkeréken. A méhkeréki kutatási eredmények ismertetése előtt az előző két nyelvi tájképről készült vizsgálat eredményeit foglalom össze, melyek bemutatása az MTA Nyelvtudományi Intézetében megrendezett *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata 1. konferencián* (2013. május 23.), illetve a *20. Élőnyelvi Konferencián* (2018. szeptember 1.) történt.

A *Társadalmi, kulturális és nyelvi tájkép Kétegyházáról a XXI. század elején* című előadásban azt mutattam be, hogy a nyelvi, a társadalmi és a kulturális tájkép együttes jelentései miként jelennek meg és értelmezhetők Magyarországon, nemzetiségi környezetben, egy időben és egy helyen. A kutatás a 2010-ben, Kétegyházán készült 1707 digitális fényképre, fekete-fehér és színes képeslapokra, valamint kétegyházi románokkal készült interjúk adataira épült. A nyelvi tájkép elemeinek tekintem a nyilvános (külső és belső) terek nyelvi (betűk, szó, szavak, szöveg) megjelenéseit és az információs/kommunikációs értékű, nyelvi dizájnt (betűket, szavakat) nem feltétlenül tartalmazó vizuális és térbeli dizájnt (képeket, jeleket, szimbólumokat, tárgyakat, objektumokat) is.

A kutatás első célja volt kideríteni a többynnyelvűség konstellációját, a nyelvi erőforrásokat, a csoportok jelenlétét, illetve a hatalmi viszonyok értelmezését a nyelvi tájképelemekkel összhangban. A hely, Kétegyháza nyelvi tájképének többynnyelvűsége (8+1 nyelv) számos töről fakad. Egy-egy nyelv a településhez és környékéhez köthető csoportok jelenlétét jelöli (magyar, román, német és zsidó), valamint az európai kulturális örökséget jelképezi (latin), illetve a globalizáció terméke (angol, kínai és olasz). A fekete-fehér képeslapon megjelenő cirill betűs településnév pedig egy lezárult történelmi korszak „relikviája”. A nyelvi tájképelemek információs és szimbolikus dimenziója ismert. Információs célból használt beszélt nyelvek: a többségi, a nemzetiségi és a nemzetközi nyelvek. Szimbolikus értékkel bírnak a (már/még) nem beszélt nyelvek: az elhurcolt közösség emlékeként, a kereskedelmi és a műveltségi célokból kihelyezett feliratok. A nyelvi tájképben a nyelvek elhelyezése a hatalmi kapcsolatot mutatja a domináns, többségi és az alárendelt, nemzetiségi csoportok között. A nyelvek elhelyezése (sorrendje, betűmérete) Kétegyházán többségében hierarchikus, a magyar dominál a románnal szemben (a kultúrház, az isko-

la, az óvoda intézménynevek) és ritkán kiegészítettek (a polgármesteri hivatal) feliratain. A magyar egy nyelvűség általános az utcaneveknél és a vasúti település névtáblán, de román egy nyelvű, úgynevezett autonóm feliratok is fellelhetők, emléktáblák az ortodox templom, a kultúrház és a tájház falán.

A kutatás második célja volt elemezni a történelmi, társadalmi, közösségi változások hatását a nyelvi tájkép jelentésalkotásának folyamatára. A többségi és nemzetiségi csoportok együttélésének minőségét mutatja a tájban megjelenő és a csoportokhoz köthető objektumok felülről lefele történő bemutatása. A képeslapon megjelenő épületek/intézmények lényegesek egy csoport beazonosításakor (iskola, templom, esetleg egy szegényes tájház). A külső és belső imázs szempontjából alapvető továbbá, hogy a csoport helytörténeti múzeuma milyen épületben van elhelyezve. A múlt században megnyitott Román Nemzetiségi Tájház (Kossuth u. 68.) egy román szegényparaszti egyablakos ház, ami nem reprezentálja a román társadalmi csoportok teljes spektrumát, hiszen nincsenek képviselve a további társadalmi csoportok 2-4 ablakos házai. Századunkban, alulról jövő kezdeményezésre, *Zombai Károlyné*, tanárnő aktív tevékenysége eredményeként, megnyílt a Gyűjtemények Háza, melynek egy amerikai kétegyházi román személy tornyos háza (Dózsa u. 16.) adott otthont. A két helytörténeti közgyűjtemény

együttesen immár a kétegyházi románság társadalmi rétegzettségét, és nem egyoldalúan, csupán a szegényesség imázsát hirdetve mutatja be. A csoportokról, a társadalmi rétegzettségéről, a gazdasági státuszról árulkodnak a temetők is. A sírfeliratok a román nemzetiségi identitás változásáról tanúskodnak. Az ortodox temetőben a román nyelvű sírfeliratokat fokozatosan a magyar nyelvűek váltják fel. A történelmi változások eredményeként a település központi terén lévő szovjet emlékmű világháborús, helytörténeti emlékművé alakult át. Az emlékművön megjelenő román, magyar, német és zsidó közösségre utalók mellett olvashatók roma és szlovák csoporthoz köthető nevek is. A kétegyházi románokkal készült 2010-es interjúkból szemezgetve két tájképpel összefüggő diskurzust említek meg. Az ortodox keresztény való csoportfüggő viszonyról: „szerinte, a mi keresztünk, nem az övéké, az ortodox kereszt csak az ortodoxoké”. A gyümölcsfák törzsének lemeszelése és a román identitás összekapcsolása hol így, hol úgy történt: „meszelem a gyümölcsfát, mert román vagyok”, illetve „nem azért meszelem a gyümölcsfát, mert román vagyok”. Az utalás arra vonatkozik, hogy Romániában általánosan elterjedt a fák törzsének lemeszelése.

A kutatás további célja volt megvizsgálni az egyéni, generációs, nemzetiségi, vallási stb. identitás építőelemeinek felvállalását kevésbé korlátozó belső

A Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskola épülete

terek nyelvi tájképét (intézményekben és otthonokban). Az ortodox templom feliratai és a román iskolában a tablók román nyelvűek. A magánházak, otthonok külső és belső tájképe leginkább egyéni (monogram a homlokzaton), de hasonló vonások is felfedezhetők (családtagok portréi, ortodox naptár és ikonok). Kimutatható volt, hogy a falfestés stílusa generációfüggő: a több, például négy szint felhasználó falmintaforma 2010-ben már csak egy-két házban volt megtalálható, az időseknél a leggyakoribb a hengeres falfestés, míg a fiataloknál az egyszínű falak vannak túlsúlyban.

A második román nyelvi tájképkutatás Budapesten, a Gozsdu-udvarról készült. A *Többnyelvű és multimodális repertoár – a budapesti románok nyelvi tájképéről* című előadás egy fővárosi, eredetileg román, napjainkra többnyelvű és több kultúrájú nyilvános tér nyelvi tájképét elemezte egy idősikban. Elméleti és módszertani kerete igazodott a nyelvi tájkép jelenségének összetettségéhez. Az elemzés csoporttagságbeli látószögből készült és az adatok több évtizede zajló antropológiai, valamint szociolingvisztikai kutatásokból származnak, illetve a vizsgált helyszínen 2018-ban készített digitális fényképek mellett egyéb forrásokból lettek összegyűjtve. A román nyelvi tájkép értelmezésekor hangsúlyt kapott a szereplők/felállítók szándéka és identitása; a történelmi és társadalmi, időben és térben tapasztalt változások nyomán követése; a nyelvi, a vizuális és a térbeli dizájn jelentéshordozó modalitások elemzése. Elméleti következtetés, hogy a nyelvi tájkép értelmezése, más nyelvi erőforrások adatainak értelmezéséhez hasonlóan a befogadók/fogyasztók rendelkezésére álló ismeretekkel és attitűdökkel szorosán összefüggnek. Az elemzésből kiderült, hogy a Gozsdu-udvar mint asszamlázás, ahol feliratok, emléktáblák, intézmények, objektumok, emberek stb. állnak össze, kimutathatóan magában rejti/őrzi a társadalom időben egymásra rakódott rétegeit, diverzitás-fedvényeit. A társadalmi idő rétegeinek felfejtésével a Gozsdu név jelentésbővülései tárultak fel, melyek személyisége szellemi és tárgyi örökségének jelképeivé váltak. A név, elsősorban a román kultúrában a mecénást, a mecénatúrát szimbolizálja. A politikai diskurzusban a népek közötti barátság megerősítését jelenti, hiszen Gozsdu, saját szavaival szólva, *jó román és magyar hazafi* is volt. Budapest főváros kultúrájában e név, az általa épített udvar által áruvá vált, kommodifikálódott.

A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép (2019. április 3.) című konferencián a harmadik magyarországi román nyelvi tájképkutatás eredményeiből készült előadás hangzott el. A *Méhkerék nyelvi tájképe* kutatás keretében a *Magyarországi Románok Kutatóintézete* támogatásával 2017. november 9-én és 10-én vizsgálat készült a település közterületein, az ortodox templomban,

A bejárat üdvözlő köszöntése

a temetőben és az iskolában. Méhkerék az egyetlen olyan hazai település, melyet kizárólag románok alapítottak és laktak. 2011-ben a KSH népszámlálási adatai szerint 2093 lakosából 1637 személynek (78%-nak) román a nemzetisége és/vagy az anyanyelve és/vagy a családi, baráti közösségben használt nyelve. Ebből következik, hogy a méhkeréki szülőknek nem kellett választaniuk, hogy gyermekeik a „román” vagy a „magyar” iskolába járjanak-e, míg a többi magyarországi román településen élő szülők ez irányú ilyen-olyan döntése (is) hatással van/lehet gyermeke román identitásának fejlődésére. Kétegyházi román felnőttek a terepmunkáim során sokszor éppen azért utasították el, hogy románul interjút készítsék velük, mert nem jártak román iskolába, és így szerintük nem beszélnek az interjúhelyzethez illő „perfekt/irodalmi” románt. Lokális gazdasági szempontból Méhkeréken egy kiváló önszerveződő közösség él, az 1970-es évektől erőteljesen fejlődő település nemzedékei primórtermesztéssel foglalkoznak. A globalizáció hatása ezt a Békés megyei települést is elérte, amit jól mutat egy család példája, amelynek első és második nemzedéke a helyi iskolában volt tanár, a harmadik generáció tagja, az unoka azonban egy skandináv országban él és dolgozik.

Az iskola a társadalom alapintézménye, működésének megismeréséhez és fejlesztéséhez éppen ezért számos tudományág (pedagógia, pszichológia, szociológia, antropológia stb.) járul hozzá. Az iskolai nyelvi tájképvizsgálatokat egy 2005-ben megjelent szociolingvisztikai tanulmány indította el. A szociolingvisztika számos régebbi kutatási témája mellett azt célozza többek között, hogy kiderüljön: hogyan működik az iskolai nyelvi tájkép mint oktatási erőforrás, illetve hogy miként segíti a tanulókat felkészülni az iskola utáni társadalmi életre. A Méhkeréki Román Nemzetiségi Kétnyelvű Általános Iskolában végzett kutatás célja volt az iskolai nyelvi tájképet az iskolai műveltség és a román nyelv meg-

szerzése szempontjából bemutatni. A feldolgozáskor fontos szempont volt az asszublázs fogalma, azaz, kideríteni, hogy az emberek, a szemiotikai erőforrások és az objektumok különböző pályákon hogyan találkoznak egy bizonyos pillanatban és helyen, így segítve megismerni a nyelvi erőforrások jelentése mellett a dolgok fontosságát, a hely egészének a következményeit és jelentőségét. További szempont volt a multimodális kommunikáció vagy multimodális dizájn (nyelvi, vizuális, térbeli dizájn) és a jel folyamat – transzformáció – transzdukció elemzése is, vagyis annak kiderítése, hogy a szemiotikai anyag hogyan tevődik át a kommunikációs módozatokba. A terepmunkának a következő tér és idő konstellációja volt: az iskola épületét felölelő utcák, épülete kívülről és belülről, a bejárata, folyosói, a tantermek, a hittanterem, a zeneterem, a tanári szoba területe, illetve ősz (2017 novembere) délután, a tanítási órák után, a napközi és a szakkörök időszaka. Az adatközlők: a napközis alsó és felső tagozatos diákok, az igazgató, a zenetanár és a napközis tanárok voltak. A velük, mikrofon nélkül készült spontán stílusú beszélgetések (diskurzusok) szolgáltattak verbális, attitűd iskolai tájképadatokat. Az irányított beszélgetéssel célom volt a *Mi az, amit az iskolai nyelvi tájképről szeretne mondani, kiemel, fontos, tetszik?* kérdésekre válaszokat kapni. A kutatói elemzés antropológiai módszerrel készült. Elsőként bejártam az iskolát az igazgatóval, *Ruzsa* Annával, aki elmondása szerint az ország legfiatalabb iskolaigazgatója, s aki nyitott volt arra, hogy minden szempontból segítse a kutatást. Támogatását ezúton is hálásan köszönöm. *Mulțumesc, și pe această cale, ajutorul acordat: elevilor, domnișoarei director și profesoarelor din Micherechi!* A tantermekben beszélgettem az iskola további szereplőivel, diákokkal és tanárokkal. A verbális adatokat 511 digitális fényképpel egészítettem ki.

Az elemzés központi feladata volt kideríteni, hogy a tanulók milyen minőségű szereplői az iskolai nyelvi tájképnek, valamint a tanárok miként vesznek részt az iskolai nyelvi tájkép formálásában, a gyermekek oktatása és nevelése céljából. A kutatás szociolingvisztikai keretben készült, tehát az iskola és a gyermekek, a nemzetiségi csoport, illetve a társadalom viszonyának megjelenési formáit keresi. Nem volt feladata a kutatásnak tehát az iskolai tananyag és a nyelvi tájkép szinkronizálásának vizsgálata. Sokkal inkább a diákok személyiségének bemutatása, a román nyelv jelenléte, a társadalomra való felkészítés miként érhető tetten az iskolai nyelvi tájban. Az elemzések eredményeit a diákok, a tanárok és az igazgató aspektusaiból mutatom be, ezt követik a további kutatói megfigyelések.

A méhkeréki iskolai nyelvi tájképelemzés eredményei közül elsőként kiemelhető, hogy ennek az iskolának valóban a diákok a főszereplői, hiszen két szerepben is megjelennek: jelalkotóként és jelhasználóként. Jelalkotó szerepükben kiemelem annak fontosságát, ahogyan a jelalkotás folyamatában alkotókészségüket, humorukat és derűlátásukat kife-

jezik. Kreativitásuk bemutatására példaként azokat a rajzokat elemzem, amelyeken saját magukat, énképüket „fogalmazták meg”. A rajzok az egyik felsős osztályterem falát töltötték meg. Az én bemutatásának (az egyéni identitásnak) az eszközei a monogramok betűi, az én beazonosítása céljából és az egyéb szimbólumok (hangjegyek, szívecskék, virágok, színek, csillagok, mosolygó száj stb.) voltak. Azt a folyamatot (transzdukció) vizsgáljuk ebben az esetben, amikor a szemiotikai anyag, a betűk és a szimbólumok áttevődnek a kommunikációs módozatba, a rajzba. Pontosabban azt derítjük ki, hogy egy-egy tizenéves tanuló, egy-egy lapon, saját személyiségét és aznapi hangulatát milyen kreativitással, kifejezően, értelmezhetően rajzolta meg. Az egyik rajzon a monogram betűi eltérően lettek kiszínezve. A családnév betűje három színű, kék, sárga és piros. A jelalkotó diák családnéve kezdőbetűjének színeit a román csoporthoz kötötte, tehát a felmenőket és a nemzetiségi csoportot összekapcsolta. Az utónév két betűje más-más színű lett, a színeket saját személyiségéhez, napi hangulatához kapcsolta, hiszen az egyik lila, a másik barackvirágszínű. Egy másik diák monogramja betűit számtalan szívecskével töltötte be, a harmadik rajzon a monogram két betűje mintázatmentes és egy-egy színnel kiemelt. Míg az egyik jelalkotó diák személyisége fontos érzelmi vonását tárja elénk, a másik sokkal visszafogottabb ebben. Hasonlóképpen, a monogramokat körülölelő szimbólumok kiválasztása is jól értelmezhetően szemlélteti az én bemutatásának sokféleségét. Az egyik rajzon a szívecskék minden elképzelhető formája megjelenik: vörös, kettétörött, nyíllal átszúrt, félig fekete és félig piros stb., ami értelmezésre nem szorul. A zenéhez és a zenei stílushoz való viszonyulás a zenei kulcsokkal van reprezentálva: kinél csupán a violinkulccsal, kinél a basszuskulccsal is, kinél több, kinél kevesebb számban. A visszafogottabb, mintázatmentes monogram alkotója egy zöld virágos réten helyezi el „önmagát” (monogramját). Egy másik osztályban az önértékelést és mások jellemének értékelését csoportokban gyakorolják, amit a diákokkal történt irányított beszélgetésekből ismertem meg. A *Nektek melyik iskolai nyelvi tájkép elem fontos/tetszik?* kérdésekre válaszolva a napközisek lelkes csoportja egységesen a tanterem hátsó falához vezetett, ahol jellemvonások voltak öt kartonlapra, különböző vizuális dizájnnal felírva. Négy magyar nyelvű kartonon *Önértékelés* címmel 12, egy román nyelvű kartonon *Apreciere de sine* címmel 13 jellemvonás volt olvasható. A magyar nyelvű kartonokon a szavak ábécérendben voltak, a román nyelvű kartonon az ábécé rendezőelvet nem fedeztem fel. A diákok lelkesen mesélték el, hogy a négy karton négy csoportot jelöl. A hetente ismétlődő gyakorlat szerint öt jellemvonást kell saját magukra és csoportjukra, illetve osztálytársaikra, tehát a többi csoportra vonatkozóan kiválasztani. A nemzetiségi közösséghez való tartozás és viszony kiderítésére az osztályban lévő diákoktól megkérdeztem, *ki a román közületek?*

A diákok egybehangzóan, pozitívan és vidáman jelezték válaszukat verbálisan, hangos szóval: én-én-én! Ezt kísérték a non-verbális jelek. A jelentkezést minden jelenlévő másképpen mutatta: a V (béke) jellel történő jelentkezést függőlegesen egy kézzel, két kézzel, vízszintesen elem nyúlva, mások fölé emelkedve stb. Összességében kreatívan, humorral és optimistán fejezték ki román nemzetiséghez való tartozásukat, ami azért érdemel figyelmet, mert a felnőttekkel készült vizsgálataimban ez sokkal visszafogottabban, nem egyszer hezitálva és negatívan történik meg. A tanárok diskurzusai arról győztek meg, hogy a tanárok nyelvi tájképre vonatkozó jelalkotó tevékenységét a felelősségvállalás és a gondosság jellemzi. Az alsó tagozatos napközis tanár éppen az iskolai nyelvi tájkép alkotásának folyamatában volt, amikor a tanterembe léptem. A tanulók koszorújának közepén ülve őszi termésekből, csipkebogóból és kukoricából készített őszi vizuális dizájnt, melynek nyelvi dizájnja román nyelvű volt: *Toamna* (az őszi). Kérdésemre, hogy mit csinálnak, a tanár felelősségteljesen válaszolt: „Azért tesszük ezt, hogy a diákok jobban ráhangolódjanak a természetre és az aktuális évszakra”. A tanterem ajtaján őszi falevelekkel és egyéb őszi jellemző jelekkel, például szőlőfürttel, vannak az osztályok sorszámai jelezve. Majd kérdés nélkül folytatta: „Az iskola egészére az őszi hangulatát visszük be, a bejárattól kezdve a folyosókon és a tantermeken át az ablakokig bezárólag”. Két szakkörre oszlottak a napközisek. Egyik részük román színdarabot próbált, kezükben a fénymásolt szereposztás szövegével közlekedtek, felkészülten a próba kezdetére. A zeneteremben az iskolai nyelvi tájkép oktató és nevelő szándéka tapasztalható; egyrészt a hangszer részeit vizuális és nyelvi dizájnnal láthatjuk három nyelven (németül, angolul és magyarul), másrészt a zene nyelvének nemzetköziségére hívják fel a figyelmet (a földkerekség előtt vezénylő gyermek karmester előtt a földrészek lakói énekelnek). Megemlítem még, hogy az iskolai nyelvi tájképben felfedezhető volt egy társadalmi sztereotípiát megerősítő kommunikációs dizajn is. A 3. osztályban egy kartonra egy vonat volt felrajzolva úgy, hogy elől, a mozdony ablakaiban az osztály fiú tanulóinak fényképe, hátul, a vagonok ablakaiban az osztálybeli lányok fényképei voltak elhelyezve. Értelmezésemben ez a vizuális dizajn a mozdonyvezetők és általában a vezetők szimbolikus, nemek szerinti megoszlásának illusztrálása volt.

Az igazgató az iskolai nyelvi tájképben az iskola sajátosságaként mutatta meg a püspökség gondozásában kialakított ortodox hittantermet (*Cabinet de religie*). A terem egésze a diákok egyházi nevelésének módzatait mutatja be, és mindezen módzatoakat különböző nyelvi, vizuális és térbeli dizajn övezi. A nyelvi dizajn kizárólag román nyelvű, hiszen hazánkban a román ortodox egyház román nyelven működik: az áldás, az idézetek, az életvezetési tanácsok, a táblán a tananyag, a kolostorok elnevezése. Fontos a térrendezés, a többi, frontális tantermi el-

rendezéssel ellentétben itt a padok „körben”, valójában téglalapban, körülülhetően vannak elrendezve. A jelalkotás transzdukciós folyamata a hittanterm falán az ikonok, szentképek elhelyezésével a következőképpen értelmezhető. Az ortodox templomokban az ikonosztáz, az ikontartó fal épületstatikai szerepet nem tölt be és a szentélyt választja el a hajótól. Az ikonok elrendezésében vannak szabályok:

- a kereszt helye;
- a Jézus életének jeleneteit ábrázoló ikonok;
- a királyi ajtót jobbról övező ikon Jézust mindig mint bírót ábrázolja;
- a királyi ajtót balról övező ikon mindig Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal stb.

A hittanterm statikai funkciót ellátó fala ikontartó fallá lépett elő. A hittanterm falán az ikonok elrendezése a templomi ikonosztáz elrendezésének a szabályait követi. A multimodális kommunikáció, vagyis a nyelvi, a vizuális és a térbeli dizajn itt fontos eszközök. A bibliai, illetve az egyházi személyektől származó idézetek, bölcs gondolatok egy-egy ortodox ország (Bulgária, Görögország, Montenegró, Oroszország, Románia és Ukrajna) kolostorának fényképével vannak párosítva. Továbbá olyan rajzokkal van az ajtó belső oldala (térbeli dizajn) beborítva, amelyek idézeteket (nyelvi dizajn) és rajzokat (vizuális dizajn) egyaránt tartalmaznak. Két jelalkotó diák együttműködésével készültek el (feltételezem, hogy egyikük a nyelvi, másikuk a vizuális dizajn létrehozója volt). Az egyház közösségalkotó szerepe is jól kirajzolódik azokon a fényképeken, amelyek a kereszténységet a gyakorlatban örökítik meg. A diákok, a hittanár szerzetes, a püspök, a tanárok és a szülők jelennek meg a képeken, romániai és magyarországi helyszíneken és egyházi/vallásos gyakorlatok végzése közben a kolostorban, a templomban, ikonfestés, zarándoklat, körmenet, kirándulás közben, illetve a karácsonyi színdarab és más színjátszás alkalmával.

A digitális fényképek elemzésekor a román nyelvnek az iskolai tájképben elfoglalt helyét és szerepét vizsgálom. A román nyelv iskolai előfordulása és vitalitása összességében a román nyelv településen belüli előfordulását és vitalitását képezi le. Az újabb szociolingvisztikai kutatási keret szerint transzlingvális beszédmódnak nevezendő, ha a nyelvek, jelen esetben a román és a magyar nyelv nem szimmetrikusan jelenik meg egymás mellett, hanem egymásba kapcsolódva, természetesen alkotva egy egységes beszédmódot. Egy kanadai német–angol kétnyelvű iskolában például a *kijárat* mindkét nyelven és egymás mellett szerepel, amit az ott tanuló diákok a kétnyelvűség egy alacsonyabb szintjeként értelmeztek. A méhkeréki iskolában a román nyelv önállóan jelenik meg például a külső falon az intézmény névtábláján, s belépve az épületbe a *Bine ați venit!* üdvözlés tárul elénk. Az osztálytermekben a román nyelv és a román identitás erősítését szolgáló idézetek olvashatók, a román nyelvtan szabályai, a román irodalmi és történelmi személyiségek portréi

függnek a falakon; a templomi román nyelvhasználatot mutatja a hittanterem egésze. A transzlingvális beszédmód jellemzi a tanterekben felfüggesztett órarendeket: a román nyelvű tantárgyak románul (*citire, compunere, gramatică*), a magyar nyelvűek magyarul (matek, olvasás, rajz) vannak feltüntetve. A két nyelvet és kultúrát hivatott jelezni a bejárati ajtóra függesztett vizuális dizájn, amely a bal oldali ajtóablakban egy „román fával” (barna fatörzsön kék, sárga és piros levelekkel) és a jobb oldali ajtóablakban egy „magyar fával” (barna fatörzsön piros, fehér és zöld levelekkel) van szimbolizálva. Magyar nyelvűek a magyar nyelvtani táblák, az irodalmi és történelmi személyiségek portréinak feliratai. Kétnyelvűek viszont az iskola épületén kívüli, utcai tájékoztató táblák, például az is, amelyik az iskola felé mutatja az irányt.

Az iskolát átszövő általános toposz az idő, amelynek különböző megjelenési formái vannak: működő falóra, papírra, órarend, évszakok, őszi vers, rajzok, vizuális dizájn falevelekkel, termésekkel, naptár a november hónapnál kinyitva, táblók

az elballagott diákokkal, történelmi évszázadok idővonala stb. Fontosnak tartom az épület elhelyezkedését, rendezettségét, a régi és az új, háromszintes épületet is kiemelni. A diákok fejlődésére a perspektíva is hatással van, üzenettel szolgálhat. Ezt az új, emeletes épület panorámája teljességgel biztosítja. A régi épület ablakai az iskola udvarára néztek, az emeletes épületből a településre látni rá, a könyvtárra, a templomra, az épület másik oldaláról pedig a kertekben szép rendben sorakozó, a közösség szorgalmát mutató, fólíasátrak soraira. A méhkeréki iskola ablaka tehát a külvilágra, de a jövőbe is utat mutat.

Összegezve a vizsgálat eredményeit megállapítható, hogy a méhkeréki iskolában a nyelvi tájkép eszközével a diákokat az iskolai műveltség megszerzése mellett a személyiségük fejlődésére és a társaikra való odafigyelésre is nevelik, a román nyelv természetes használatára tanítják, az egyházi/vallási gyakorlatokra bátorítják, az időre és múlására való állandó odafigyelésre sarkallják – tehát az életre készítik fel őket.

Az ikonosztáz transzdukciója az ortodox hittanteremben

A magyarországi horvátok nyelvi tájképkutatása

Lehetőségek és kihívások

A hazai horvát népcsoportok jórészt a török hódoltság alatt, de különböző történelmi időkben érkeztek Magyarországra, bár bizonyos kutatások azt igazolják, hogy a Dráva és a Mura bal partján már a honfoglalás korában is éltek őshonos horvátok.

A horvátok római katolikus vallásúak. Eredetüket tekintve nem alkotnak egységes etnikumot, ami részben abból adódik, hogy a XV. és a XVIII. század között a teljes horvát etnikai területről települtek be. Nemcsak Horvátországból – Dalmáciából, Szlavóniából, a Horvát-középhegységből, vagy Likából – érkeztek tehát, hanem Bosznia-Hercegovina különböző vidékeiről is. Ezzel függ össze nyelvjárásaik sokszínűsége is. Az új életterületeken a horvát nyelv három fő nyelvjárástípusába tartozó (kaj, sto és csa) dialektusokat örökítették tovább.

E különböző hagyományú és eltérő nyelvezetű népcsoportok mai földrajzi elhelyezkedését tekintve elmondható, hogy a magyar-osztrák, magyar-horvát és a magyar-szerb határ mentén, illetve közelében, egymástól viszonylag távoli szórványokban élnek.

A legelfogadottabb megközelítés szerint a magyarországi horvátokat a következő csoportokba sorolhatjuk: a nyugat-magyarországi/gradistyei horvátok; a Mura menti vagy zalai horvátok; a Dráva menti horvát népcsoport; a Somogy és Baranya megye déli részén élő bosnyák-horvátok; a Baranya megyében, Pécs környékén honos sokác-horvátok (akik további négy etnikai csoportot alkotnak: bácskai, mohácsi, ún. falusi és Dráva menti sokácok)*; a bácskai bunyevác horvátok és a Duna menti vagy rác-horvátok, Kalocsa környékén.

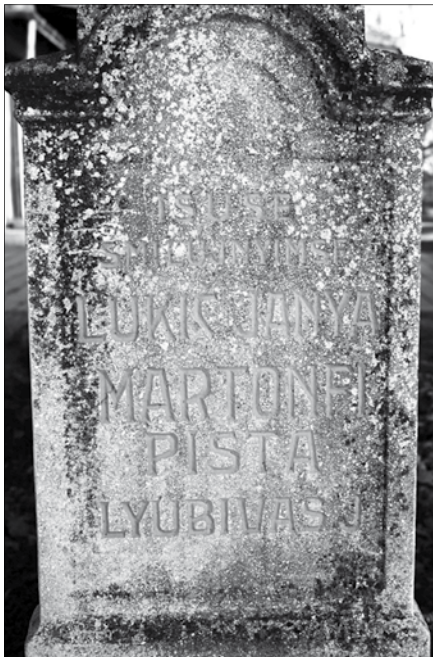
A hazai horvátság jelenkori állapotára kiható fordulópontokat az 1989-es rendszerváltozás, illetve az önálló Horvátország létrejötte (1991) jelentette, mivel ezek a történelmi és társadalmi változások jelentősen hozzájárultak az új oktatási intézményrendszer kialakításához és a kulturális autonómiára irányuló törekvések sikerességéhez. Más hazai nemzetiséghez hasonlóan a horvát népcsoportra is jellemző a fegyorsult asszimiláció, a nyelvvesztés folyamata, de ezek mértékének megállapításához olyan adatgyűjtések és adatelemzések szükségesek, melyek a kettős nemzetiségi identitás és az anyanyelvi térvesztés

összefüggéseinek feltárására is kitérnek. Vitathatatlan, hogy a magyarországi horvát közösség egy részében már lezajlott a nyelvvesztés, aminek főbb meghatározó okai a nyelvhasználati szinterek beszűkülése, illetve megszűnése, valamint a családon belüli nyelvátörökítés megszakítása. Az alsószentmártoni sokác-horvát népcsoport XX. századi története sajnálatos módon példázza azt, hogy egy teljes falu beszélőközösségének felbomlása, kiköltözése – generációs nyelvvesztést követően – az idősebb beszélők kihalásával egy dialektus eltűnését okozza.

A nyelv megtartása, megőrzése érdekében szükség van a nyelvi tervezésre, az erős társadalmi-közösségi támogatottságra. Ennek kapcsán figyelembe kell venni a fennálló nyelvi helyzetet, a nyelvhasználók számát, iskolázottságát, foglalkozását, földrajzi elhelyezkedését, társadalmi összetételét, az exogám házasságok (a közösségen kívüliekkel kötött házastársi kapcsolatok, vegyes házasságok – *a szerk.*) arányát, de a nyelvi állapot jellemzőit, miként a nyelv szentenderdizáltságának fokát, tovább dialektalizációját is.

Mindezen tényezők elemző feltárásának kisebb-ségpolitikai következményei lehetnek. A hazai horvátokra irányuló, hiánypótló szociolingvisztikai vizsgálatok igazolhatnák a nyelvi tervezés szükségességét, melybe a státusz, korpusz, nyelvelsajátítás tervezésén túl a nyelvterjesztési stratégiák is belefoglalhatók, vagyis a nyelvi tájkép, azaz a láthatóság vizsgálata is. Ez utóbbi terület eltérő megközelítéssel tesz lehetővé, beszélhetünk aktív nyelvközösségről – amelynek léte különféle szintereken nyilvánul meg, pl. oktatás, intézményesített környezet –, de egy erős emlékközösségről is, amelyhez a kulturális emlékezet helyeit, emlékműveket, emléktáblákat, emlékkiállításokat köthetünk, illetve mindez kiegészülhet a sajátos megközelítést igénylő szakrális helyek nyelvi vonatkozásának kutatásával is. A nyelvi tájképkutatásban rejlik egyik lehetőség a már meglévő emléktábla feltárása és rendszerezése, a horvát nyelvű feliratok, emléktáblák, szobrok, műemlékek rendszerező bemutatása. Ebben kontextusban kiemelkedő jelentőségű a Magyarországi Horvátok Tudományos Kutatóintézete „*Magyar-horvát nemzeti*

* (Sarosác 1973:369)

"közösségi temetők fenntartása, védelme" című projekt keretén belül létrehozott képanyaga, melynek részleteiről a mhti.hu linken tájékozódhatunk. A digitális archívum a horvát temetkezési helyek nyilvántartásba vételén túl magába foglalja a fotódokumentáció elkészítését és az adatbázis létrehozását is. Ez a munka jelenleg is zajlik. Folyamatosan növekszik az egyes megyék feldolgozottsága, a gyűjtött anyag nyelvi vizsgálata azonban külön megközelítést és módszereket igényel.

A jelen írást kísérő képanyagot ebből az adatbázisból válogattuk ízelítőként. Két települést idézünk fel általuk: az egyik (Alsószentmárton) egy emlékközösség, míg a másik (Felsőszentmárton) ma is aktív beszélőközösségnek számít.

A szakrális helyek közül az egykor sokác-horvátok lakta Alsószentmárton temetőjében készült horvát nyelvű, ma már csupán mementóként értelmezhető sírfeliratokat láthatjuk, ugyanakkor a nyelvi jelenlétén túl a nyelvi tájkép részének tekinthető a helyi templom haranghúzó köteleként használt sokác textília is.

A Felsőszentmártonban készített képek viszont jól mutatják nemcsak az intézményesített keretre, a szellemi örökség megragadására irányuló törekvéseket,

hanem az utóbbi évek fejlesztésének köszönhetően – ahogy az utolsó képen jól látszik – a kétnyelvű információs táblák kihelyezése is gyakorlattá vált.

Összegzésként elmondható, hogy a magyarországi horvátok nyelvi tájképére (is) az alulkutatottság jellemző, melynek lehetséges oka a megfelelően képzett szakemberek hiánya, továbbá az intézményi támogatottság korlátozottsága. Szükségesnek tartom a közösség érzékenyítését, az ún. alulról jövő nyelvpolitika lehetőségének tudatosítását, hiszen a deklarált nyelvi jogok palettája széles és amennyiben a nyelvi tervezés lehetséges szegmenseként vizsgáljuk, alkalmas a nyelvben lévő dinamikus változások megragadására.

Felhasznált irodalom

Barić Ernest: Rode, a jeziki?! Radovi iz jezikoslovne kroatistike. Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj/Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete, 2006.

Sarosác György: Magyarország délszláv nemzetiségei. Népi kultúra – Népi társadalom VII., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973., 369-390.p.

Sokcsevits Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Budapest, 2011. Mundus Novus Könyvek.

Nyelvi tájképben megjelenő beás és romani nyelvi elemek szimbolikus funkciója*

Magyarországon a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól szóló törvény tizenhárom hivatalosan elismert nemzetiséget és azoknak tizennégy hivatalosan elismert nemzetiségi nyelvét határozza meg. A tizennégy nyelv a roma nemzetiség esetében elfogadott két nyelv: a romani és a beás nyelv miatt több eggyel, mint a nemzetiségek száma. „E törvény értelmében nemzetiségek által használt nyelvek számít a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a romalcigány (romani, illetve beás), (a továbbiakban együtt: roma), (...)” A nemzetiségek jogairól szóló törvény értelmében tehát hivatalosan roma nemzetiségről beszélünk, mely nemzetiségnek két hivatalosan elfogadott nyelve van. A törvényben foglaltak szerint viszont érthetetlen, hogy miért „roma nyelv” majd zárójelben mögé írva: *beás és romani* a meghatározás. Miután megállapítja a törvény, hogy tizennégy hivatalosan elismert nyelve van a tizenhárom hivatalosan elismert nemzetiségnek, miért veszi mégis egy név alá a két, egymástól eltérő romani és beás nyelveket?

Ahogy már a nemzetiségekről szóló törvényben is egy kategória alá veszik a romani és beás nyelveket, úgy a népszámlálási kérdőívekben sem jól használják magára a nemzetiségre és annak nyelveire vonatkozó elnevezéseket. „Cigány (romani, beás)” elnevezés szerepel mind a nyelv, mind a nemzetiségi kategóriáknál. Aki azt jelölte, hogy csak „anyanyelv”, az éppen lehet, hogy egy romanit beszélő, magát romának, de nem cigánynak valló ember volt, míg arra végkép nem kapunk valós adatokat, hogy ki beszél a beás, és ki a romani nyelveket. Ezeket az ellentmondásokat azért fontos kiemelni, hogy lássuk, bár a hivatalos dokumentumok szintjén van valami fogalom arról, hogy valójában két külön nyelvről van szó, de aztán mégiscsak homogenizáló módon roma/cigány nyelvként beszélnek a magyarországi roma nemzetiség nyelveiről.

A nyelvekkel kapcsolatos kutatások során nyilván felmerül a kérdés: hányan beszélnek még a romani és beás nyelveket az országban? Erdős Kamill 1958-ban a nyelveik alapján alakított ki három csoportot a magyarországi romák meghatározására:

- *Romungro*: magyarul beszélők (71%)
- *Oláh*: romani és magyar nyelven beszélők (21%)
- *Beás*: beás és magyar nyelven beszélők (8%)

A becsült százalékos adatok Kemény István 1971-es kutatásából származnak. Ezek a százalékos adatok semmiképpen sem pontosak, az viszont tény, hogy a beás nyelvet beszélők aránya a legkisebb az országban. A magyarországi roma nemzetiség és az általuk beszélt nyelvek kutatásának további nehézséget jelentő tényezői, hogy elsősorban orális kultúráról van szó, nyelveik írásbelisége fiatal. A romani nyelv sztenderalizációs törekvéseinek lépéseként 1971-ben az I. Roma Világkongresszuson fogadták el Londonban a lovári dialektust. A beás nyelv írásbelisége ennél jóval fiatalabb: 1992-ben a pécsi *Gandhi Gimnázium* megalapításához kapcsolódóan dr. habil *Orsós Anna* készítette el a nyelv írásbeliségét. E gimnázium megalapítása feladatul tűzte ki a beás nyelv leírását, hiszen ahhoz, hogy nemzetiségi gimnáziumként tanítani lehessen a beás nyelvet is, szükség volt a nyelv írott változatára is. Mesék, dalok, az addig orális kultúraként élő folklór lejegyzése adta az alapokat e nyelv írásbeliségének megteremtéséhez, mely az idő próbáját kiállva elfogadottá vált a nyelvet beszélők körében is.

A kutatás elméleti kerete

Jelen kutatás, a különböző tanulási terek nyelvi tájképeire irányuló vizsgálat *Adler* bikulturális szocializáció (*Adler, 1975*) fogalmára épít. *Adler* szerint az ember élete során két szocializációs tér: a családi és az intézményes (óvoda, iskola stb.) szocializációs tér

* Jelen íráshoz és a konferencián elhangzott előadáshoz a 2018-2019-ben elnyert ÚNKP pályázat keretében megvalósított kutatás eredményeit is felhasználtam.

A szerző a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatója. Disszertáció-témája nyelvi tájképpel, schoolscape-pel foglalkozik. A kutatás témája: Magyarországi nemzetiségi nyelvek (elsősorban beás és romani nyelvek) reprezentációja a formális, non-formális és informális tanulási terek nyelvi tájképeiben.

közötti kulturális átfedések, hasonlóságok jelentik az iskolai, majd társadalmi sikeresség alapjait. Mivel a kulturális elemek között a normák, szabályok, értékek stb. mellett Adler a kultúra objektívizált tárgyait is felsorolja, így az egyes nyelvek vizuális megjelenései is fontos elemei lehetnek a két szocializációs tér minél nagyobb szintű átfedésében. Réger Zita szintén e két szocializációs tér kapcsán írta le gyermekek nyelvi szocializációjában rejlő akadályokat és egyben megoldási lehetőségekre is rávilágított. (Réger, 1995). A többségi társadalombeli gyerekek otthoni világa nagyobb valószínűséggel van összhangban az iskola világával, míg a roma, cigány gyerekek esetében sokszor az otthon és az iskola által megtestesített szabályok, elvárások, környezet, szóhasználat egészen más lehet. Iskolakezdskor egy az egyébként intézményes szocializációs térrel több hasonlóságot mutató családból érkező gyerekek is tanulni kell az iskola nyelvét. Azonban ezek a gyerekek gyorsabban érnek el sikereket, mint azok a társaik, akiknek jóval kevesebb hasonlóságot mutat addigi otthoni szocializációjuk az új iskolai környezettel.

Jelen kutatás alapfeltevése, hogy az egyes gyermekek esetében e két szocializációs tér összhangba hozása, vagy legalább egymáshoz „közelítése” az iskolának nem csupán feladata és felelőssége, hanem egyben érdeke is.

Az otthonról hozott értékek megjelenítése az iskolában, vagyis a *schoolscape* (könyvek, jelek, nyelvi és kulturális szimbólumok stb.) kétirányú elfogadást jelenthet a roma, cigány diákok esetében.

A roma, cigány gyerekek, családok, tanárok szemében a saját kultúra felértékelődését és az iskola világának jobb elfogadását szolgálhatná. A többségi társadalomból érkező gyerekek, családok, tanárok szemében pedig a roma, cigány kultúra felértékelődése és elfogadása kerülhetne előtérbe. E kétirányú elfogadás pedig nem csupán az ott tanuló roma, cigány diákok iskolai sikerességét szolgálhatja, hanem hosszabb távon az egész intézmény javát is.

A *schoolscape*: „Magába foglalja mind a fizikai mind a társadalmi környezetet, melyben a tanulás, tanítás zajlik”. (Brown, 2005: 79) Brownhoz hasonlóan komplex módon határozza meg a *schoolscape* fogalmát Laihonon és Szabó is: „Olyan társadalmi folyamat, gyakorlat, mely nem csak a vizuálisan megjelenő elemek értelmezését jelenti. A tanárok, diákok, szülők, adminisztrátorok és egyéb iskolai aktorok is részesei ennek.” (Laihonon, P., & Szabó, T. P.)

Johnson a *schoolscapet* rejtett tantervnek (Johnson, 1980) tartja. Az itt idézet *schoolscape* fogalmak és jelen kutatás is tehát mind a vizuálisan megjelenő iskolai nyelvi tájképet és mind annak formálódását, kialakulását, használatát, stb. figyelembe veszi. Az adott tanulási teret komplexitásában vizsgálja.

Laundry és Bourish a nyelvi tájkép alapfunkcióként az *informáló* és a *szimbolikus* funkciókat határozták meg (Laundry, Bourish:1997). A beás és romani nyelvek esetében a szimbolikus funkció kerül előtér-

be. Ezek a nyelvek csak, mint tantárgyak jelennek meg az egyes iskolákban, vagy tanulási terekben, és nem a tanítás nyelveiként, valamint nincs olyan diák napjainkban, aki ha beszél is a beás vagy romani nyelvet, ne beszélne a magyart is. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ebben az esetben miért fontos akkor, hogy megjelenjenek bármilyen formában ezen nyelvek a különböző tanulási terekben. Bourish szerint, ha egy adott nyelv nem jelenik meg a nyelvi tájképben, akkor az adott kultúrához tartozó személyek is alulértékelik azt és nem fogják továbbörökíteni (Bourish, 1984). Egy olyan helyzetben, ahol adott kisebbségben levő kultúra képviselői igenis, hogy jelen vannak, kultúrájuk viszont semmilyen pozitív kontextusban nem jelenik meg a többségi társadalom által elismert formális terekben, úgy adott nyelv értéke, még annak beszélői szemében sem lesz magas. Mivel jelen esetben pedig nem csak magáról a nyelvekről, hanem azok szimbolikus funkciójáról van szó, így nem csak maguk a nyelvek, de adott kultúra is elértéktelenedik az egyébként azzal azonosuló emberek számára is.

Beás és romani nyelvi elemek, szimbólumok a PTE-BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszékén

A Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia tanszékén a hallgatók mind a romani, mind a beás nyelveket tanulják egy-egy szemeszter erejéig, majd az első tanévet követően választanak, hogy mely nyelv tanulását folytatják. A nyelvek tehát tantárgyként vannak jelen a képzésben, s nem közvetítő nyelvként. A tanszék nyelvi tájképében egyértelműen megjelenik mindkét nyelv. Ami elsőre talán a legérdekesebb, hogy bár nyelvórák formájában vannak jelen a képzésben, és van is a tanszéken egy első-sorban nyelvoktató teremként funkcionáló helyiség, mégsem ebben találkozunk a falakon, ajtón stb. beás és romani feliratokkal. E teremben vannak a beás és romani nyelvek tanulásához alkalmazható nyelvtani táblázatok és szógyűjtemények is, ezek azonban nem a terem vizuális terének direkt alkotó elemei. A tanszék további részein azonban bőven találhatóak romani és beás feliratok.

A tanszék egyik ajtajának felirata

Ezek a feliratok elsősorban szimbolikus funkcióval bírnak. Információs funkciója annyiban értelmezhető a romani és beás nyelvek szempontjából, hogy az ezen nyelveket nem ismerő, de magyarul és/vagy angolul beszélő emberek számára láthatóvá válnak e nyelvek.

Beás és romani nyelvi elemek, szimbólumok a Gandhi Gimnázium, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskolában

A Gandhi Gimnázium megalapításakor született a beás nyelv írásbelisége Magyarországon. Nemzetiségi gimnázium lévén, szintén tanítják mindkét nyelvet és számos nyelvi, kulturális szimbólummal találkozni az iskola épületében. Ami itt izgalmas, hogy az iskola nem csak diákjai és belső köre számára reprezentálja ezeket, hanem szélesebb körökben is megjeleníti az egyes kulturális, nyelvi szimbólumokat (például a zászlóval és jól látható beás, valamint romani nyelvű feliratokkal).

Beás nyelvi elemek, szimbólumok a Kétújfalui Konrád Ignác Általános Iskolában

Kétújfalu Pécsről nem messze található, a helyi romák jellemzően beás cigánynak vallják magukat. Az iskolában a 2018/19-es tanévben tanár hiányában nem zajlik beás nyelvoktatás. Az intézmény német nemzetiségi iskola, de feliratok úgy magyar, mint német és beás nyelven is szerepelnek az iskola szinte összes helyiségében. A feliratok egységesek, fehér téglalap alapon piros betűvel a magyar felirat, kékkel a beás és zöld színnel a német megfelelője.

Az iskola tehát még a beás nyelvet nem tanító időszakban is megjeleníti, legalább ilyen formán a beás nyelvet. A diákok nap mint nap találkozhatnak a feliratokkal a bejárati köszöntőn, a könyvtár, az étkező, a tanári, az igazgatói, a mosdó és más feliratok formájában.

Dr. Orsós Anna 2018-ban vezetett egy kutatást, mely az egykor Kétújfalu határában található Akácliget nevű cigánytelep és az ott élők történetét vizsgálta. (Orsós, 2018) Ennek során kiderült, hogy az egykor a telepen élt beás cigány emberek közül is már csak kevesen használják az anyanyelvüket. Az iskola azon törekvése, hogy megjelenítse a beás nyelvet a nyelvi tájképében, erősen szimbolikus hatású, mely a helyi diákokat, iskolai aktorokat e nyelv felértékelésére bírhatja.

Nyelvi tájképben megjelenő beás nyelvi elemek, szimbólumok – Véménd

Véménd Baranya megyében, a Mohácsi járásban található. A település – melyen magasabb számban élnek romák és svábok is – kulturálisan diverz környezetet formál. A faluban 2009-ben nyitották meg a Roma Ifjúsági Házat. Az épület előtt egy kopjafa áll, melyen magyar és beás nyelven olvasható egy vers (Dr. Orsós Anna fordításában).

Bájási nostri äisj kusztã
Májre si trosj muljé zsuokrã
Plinzsje, rigye, kintã, zsuãã
Cinyé-n uminyijé lokusztã!

A mi beásaink itt éltek
Sírtak, nevettek, daloltak, zenéltek
Sok fakanalat, teknőt faragtak
Tiszteld e helyet, ahol laktak.

Dr. Orsós Anna

A kopjafa állítását követően egy újabb beás nyelvű emlékművet avattak fel a településen. Az egykor Libalegelőnek nevezett cigánytelepen a falu határában. A tábla szövege szintén Dr. Orsós Anna fordítása.

A szövegek magyarul és beás nyelven olvashatók a kopjafán és az emléktáblán is, hiszen jellemzően beás cigány emberek laktak és laknak napjainkban is a településen.

Bár a beszélők száma egyre csökken és pontos adatunk nincs és nem is lesz soha, hogy hány roma, cigány diák, tanuló van (kezdve onnantól, hogy ki is számít cigánynak), de a rendelkezésre álló valós és becsült adatok is azt mutatják, hogy növekvő számban vannak jelen, az iskolákban viszont eredményeket tekintve, többnyire sikertelenek. Össztársadalmi érdek tehát iskolai sikerességük megtámogatása, melynek egyik fontos tényezője lehet, hogy az iskola nyisson a beérkező diákok kulturális háttérére. Az itt felsorolt tanulási, tanítási terek példák arra, hogy milyen módokon jelenik meg a beás és romani nyelv, illetve milyen funkcióval bírnak. Az utóbbi két példa (Kétújfalu és Véménd) tükrözi azt a heterogenitást is. Amennyiben jellemzően beás közösség élt és él napjainkban is adott településen ott értelemszerűen a beás nyelv jelenik meg a nyelvi tájképben és magyar „fordítás” jelenik meg mellette vagy éppen azok az idegen nyelvek (német és/vagy angol), melyek valamilyen formában használatban vannak az adott térben. A beás és romani nyelv tehát nem feltétlenül együtt jelennek meg, számít, hogy az adott településen, vagy intézményben mely nyelv beszélői vannak jellemzően jelen.

Jelen kutatás további iránya más tanulási, tanítási terek felkutatása és vizsgálata. Az elméleti keret leírásában felvázolt komplex kutatói szándék a példaként leírt intézményekben, településeken folytatott kérdőíves és interjú adatok gyűjtésével is kiegészül.

Felhasznált irodalom:

- ADLER, P. S. (1975): Beyond cultural identity: Reflections on cultural and multicultural man. In Samovar, L. – Porter, R. (eds.): Intercultural communication: A reader 2nd ed., 327-378. Belmont, CA:Wadsworth.
- ORSÓS ANNA (2007): A beás nyelv Magyarországon : In: Bartha Csilla (szerk.) (2007): Cigány nyelvek és közösségek a Kárpád-medencében. Tankönyvkiadó, Budapest. 52-70.
- ORSÓS ANNA (2015): Cigány/Roma nemzetiségi oktatás, Kutatási beszámoló Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wliskoeki Henrik Szakkollégium, Pécs
- ORSÓS ANNA (Edit.) (2018): Fókuszban az Akácliget, ISBN: 978-963-429-304-0, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wliskoeki Henrik Szakkollégium Pécs
- BROWN, K. D. (2005). Estonian Schoolscapes and the Marginalization of Regional Identity in Education. *European Education*, 37(3), 78–89.
- Council of Europe (2012): Act on the rights of nationalities of Hungary, Strasbourg
- JOHNSON, N. B. (1980): The material culture of public school classroom: The symbolic integration of local schools and national culture. *Anthropology & Education Quarterly*, 11(3), 173–190.
- ERDŐS K. (1958): A magyarországi cigányság. Néprajzi Közlemények III.
- FORRAY R. Katalin – HEGEDŰS T. András: Az együttélés rejtett szabályai. Egy cigány csoport sikerének mértéke és ára egy iskolában. Országos Pedagógiai Intézet, Bp, 1985.
- FORRAY R. Katalin (1997): Az iskola és a cigány család ellentétei: (hipotetikus modell). *Kritika*, 7. 16–19.
- KEMÉNY I., JANKY B. & LENGYEL G. (2004). A magyarországi cigányság 1971-2003. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- LAIHONEN, P., & SZABÓ, T. P. Studying the visual and material dimensions of education and learning. *Linguistics and Education* (2017), <https://doi.org/10.1016/j.linged.2017.10.003>
- LANDRY Rodrigue and Richard Y. BOURHIS (1997): Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study In.: *Journal of Language and Social Psychology* 16/I. 23-49
- DERDÁK TIBOR – VARGA ARANKA: Az iskola nyelvezete – idegen nyelv. *Regio* 1996/2. sz. 150–174. old
- RÉGER, ZITA (1995): The language of gypsies in Hungary: an overview of research Hungarian sociolinguistics. p. 79-91.

Látogasson el honlapunkra: www.nemzetisegek.hu

Nyelvi tájkép kutatása Magyarország szerblakta településein¹

A magyarországi szerbek és településviszonyaik

A nemzetiséginek tekinthető magyarországi települések lakosságának etnikai összetétele az elmúlt száz évben – amikor az írott elemek jelentőssé váltak a település összképében – az esetek többségében teljesen megváltozott. Ilyen körülmények között a mai nyelvi tájkép² értelmezéséhez nélkülözhetetlen a település múltjának, korábbi etnikai viszonyainak és kulturális-nyelvi életének, valamint a helyi hagyományok felvázolása. A szerbek történelmi gyökerei Magyarország területén ugyan a magyar „honfoglalás” előtti időkre nyúlnak vissza, az ország *belső területein* etnikai-vallási közösségként azonban csak az 1400-as évek elejétől vannak jelen.³ A szerbek ősei 1400-1800 között a mai Szerbia (Koszovót és Metohiját is beleértve), Észak-Macedónia, Crna Gora (Montenegró), Bosznia-Hercegovina és Horvátország különböző vidékeiről települtek Magyarország belsejébe. A szerbek magyarországi demográfiai-etnikai jelenléte a török időkben volt arányaiban a legjelentősebb, helyi közösségeik azonban nem voltak szilárdak, településeik gyakran néptelenedtek el vagy települtek újra. A legjelentősebb bevándorlási hullámra 1690-ben került sor („Велика сеоба” = „Nagy Vándorlás” / „Nagy Migráció” / „Nagy Áttelepülés”). Ez az akkori szerb (egyházi) elit vezetésével történt, melynek eredményeképpen a magyarországi szerbek egyházi kötődésű nemzeti autonómiát kaptak I. Lipót Habsburg uralkodótól.⁴

A XVIII. század elején a mai Magyarország által lefedett területen nagyszámú tisztán, vagy többségében szerblakta település jött létre.⁵ Ezek eredeti mikrotoponímiája sok esetben máig fennmaradt, szinte teljesen vagy jelentős részben szerb helyi földrajzi elnevezésekből áll.

A XVIII. századi nagy áttelepítéseket és betelepítéseket, majd a kiegyezés után végrehajtott magyarosítási hullámot követően 1910-ben a népszámlálás adatai szerint még mintegy 70 településen élt szerb közösség (működött szerb templom, egyházközség) a mai Magyarország által meghatározott területen. Ezek közül viszont ekkorra már mindössze háromban – a baranyai Sárookban, a csongrádi Deszken és a Pest megyei Lóréven – alkotott a szerbség abszolút többséget. A többi szerblakta helysége (ahol a

szerbség aránya általában 15-30% között mozgott) leginkább a német helyi abszolút vagy relatív többség és magyar kisebbség volt a jellemző.⁶

Az első világháborút követően, a trianoni békeszerződés előírásainak megfelelően, a magyarországi szerbek 60-70%-a optált, azaz 1921-1931 között áttelepült az újonnan létrejött délszláv államba. Ennek következtében a jelentős szerb lakossággal rendelkező települések nagy részéből (főleg Baranyában) szinte teljesen eltűnt ez a nemzetiség, vagy elhanyagolhatóan tűnő kisebbségbe került.⁷

A Rákosi-diktatúra, illetve a pártállam kiépülése és konszolidációja idején, 1948-1962 között az állam felszámolta a szerb egyházi-nemzeti autonómia utolsó maradványait is. A szerb felekezeti iskolákat államosították, az állami oktatási rendszerben megszüntették a szerb anyanyelvű oktatást, az autonómiát tápláló szerb egyházi vagyont szintén államosították, azaz elvették a közösségtől. A Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának bukaresti jugoszlávellenes határozatát követően (1948) a magyarországi délszláv nemzetiségek helyi és országos közéleti személyiségei üldöztetésnek voltak kitéve. A déli határ menti községekből számos szerb, horvát és szlovén családot deportáltak a Hortobágyra, sokszor a későbbi visszatelepülés lehetősége nélkül. A mezőgazdaság szocialista kollektivizálása és a Kádár-korszak erőltetett urbanizációja, iparosítása tovább rombolta a vidéki (kisebbségi) szerb közösségeket, csökkentette létszámukat és helyi arányukat.

A 2011. évi népszámlálás szerint Magyarország 45 településén és a főváros kerületeiben haladja meg a 30 főt a szerb nemzetiségi kötődésű helyi lakosság létszáma. Csak egyetlen településen nagyobb a szerbség aránya az 50%-nál (Lórév), máshol ez az arány 5% alatt van. Helyi demográfiai jelenlétük szimbolikus, miközben a helyi örökségben, hagyományokban és közéletben a szerepük sokkal jelentősebb.⁸ Jelenleg 28 vidéki településen és 18 fővárosi kerületben működik – összesen 46 – helyi szerb nemzetiségi önkormányzat.⁹

A kutatás célja

A Szerb Intézet által a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Balkanológiai Intézetének munkatársával, Marija Mandić-tyal együttműködve 2013-

ban megkezdett kutatás célja az volt, hogy felmérjük és elemezzük a szerb nyelvi elem megjelenését a magyarországi szerbek által lakott települések nyelvi tájképében, és egyben megismerjük a helyi döntéshozók s a helyi szerb vezetők véleményét a nyelvi tájkép szerb nyelvi összetevőjével kapcsolatban. A tények és attitűdök felmérése várakozásunk szerint alkalmas lehet egyebek mellett a szerb, mint kisebbségi nyelv helyzetének feltárására is helyi szinten. A megkezdett kutatást 2018-ban folytattuk, hogy a 2013-ban befejezetlenül maradt terepmunka a végéhez érjen, s az eredmények alaposabb elemzése is megtörténjen.

Az alkalmazott módszerről

A kutatás a kezdetektől – akkor még újszerűen – két párhuzamos, egymást kiegészítő eszközt használt:

- helyszíni adatgyűjtés, dokumentálás (fotózás)
- kérdőíves felmérés a helyi nemzetiségi és a település vezetők ismereteiről, valamint a szerb nyelvnek a helyi nyelvi tájképben való megjelenítésével kapcsolatos attitűdjükről. Ezt a két módszert egészítettük ki egy harmadikkal is: irodalmi és adattári adatgyűjtéssel (régí fényképek, demográfiai adatok, térképek, utcanévjegyzékek, a helyi közfeliratok múltja, helytörténeti adatok, jogi háttér).

A kérdőívek részben a helyi nyelvi tájkép egyes elemein belül a szerb nyelv konkrét megjelenésével kapcsolatos információkra, adatokra kérdeztek rá, részben pedig a megkérdezettek véleményére a szerb nyelv nyelvi tájképi megjelenéséről, annak jelentőségéről és hatásáról a település karakterére.

A helyszíni és irodalmi, illetve adatbázis alapú gyűjtés a következő nyelvi tájképi elemekre terjedt ki:

- a helyi önkormányzat vagy az állam hatáskörébe tartozó nyilvános feliratok (településnév- és utcanévtáblák, önkormányzati és állami intézmények feliratai, névtáblái);
- szerb nemzetiségi intézmények feliratai (szerb nemzetiségi iskola – fenntartótól függetlenül –, szerb ortodox templom, közösségi színtér, gyűjtemény);
- helyi sajtó, média;
- helyi magánszolgáltatások, kereskedelem, vendéglátás, közlekedés;
- települési önkormányzati és szerb közösségi plakátok, hirdetések;
- helyi feliratos épített örökség, emlékek (pl. emléktáblák, műemlékek, emlékhelyek, emlékkeresztetek, temetők, síremlékek, templomok feliratai).

Az utcanevek tartalmáról, nemzetiségi vonatkozásáról

A köztéri elnevezések (utak, utcák, terek stb. elnevezései) és a mikrotoponímia szerb (nyelvi) vonatkozásainak gyűjtése, dokumentálása, illetve elemzése 2018-ban kezdődött el. Az adatgyűjtés során igyekeztünk utánajárni, hogy mióta léteznek a településeken hivatalos utcanevek, illetve utcanévtáblák és mióta

kétnyelvűek ezek. Az utcanevek olyan szem előtt levő „hivatalos” feliratok, melyekkel a lakosok naponta találkoznak vizuálisan (de ugyanilyen gyakorisággal találkoznak a közterek elnevezéseivel leveleik címzésekor, személyes adataik megadásakor is). A nyelvi tájkép fontos elemei ezek, amelyek hatással vannak a lakosok nyelvi kultúrájára, de identitására is.

Az egyes utcák „természetes”, spontán, népi elnevezésére a városokban már a XIII. századtól vannak adatok. Feltételezhető, hogy ezek a helyi lakosok nyelvén jöttek létre, az írásos dokumentumok (majd a térképek is) eleinte azonban alapvetően latin, majd később, egészen a XIX. sz. közepéig német nyelvűek voltak. Így a legtöbbször nem tértek el a városi lakosság nagy részének nyelvétől, de megfelelték az állami adminisztráció nyelvének is.¹⁰ A hivatalos utcanevek megjelenése párhuzamosan haladt azzal, hogy a közterek elnevezése a helyi hatóságok ügykörébe került. A reformkorban megkezdődött, majd a dualizmus idején kiteljesedett a magyarosítási folyamat, melynek során a helyhatóságok az ország központi területein még a nemzetiségek lakta településeken is kizárólag magyarul működtek. Ennek a folyamatnak részeként magyarosították a közterek elnevezését is. Az utcanevek kiválasztása is a magyar nemzet- és identitásépítést szolgálta.¹¹ 1898-ban született az a törvény, amely a településnevek magyarosítását eredményezte.¹² Az I. világháború idejére, illetve azt követően a községek, falvak közttereinek elnevezésében is a hivatalos és magyarosított nevek domináltak.

A II. világháború után a központi akarat talán még erőteljesebben jutott kifejezésre a közterek elnevezésénél, noha továbbra is a helyi szervek hatásköré maradt az ilyen ügyekben történő döntés. Annyi volt csupán az eltérés a korábbi időszakhoz képest, hogy más központi ideológiai hangsúlyok érvényesültek. A közterek elnevezésénél a legtöbb településen nem a helyi hagyományok domináltak, hanem a magyar nemzeti szimbólumként funkcionáló személyiségek nevei (pl. Kossuth, Széchenyi, Kazinczy, Kölcsey, Jókai, Arany, Vörösmarty) szerepeltek a legtöbbször, azzal, hogy idővel a népies és haladónak tekintett irányzatok is szóhoz jutottak (pl. Dózsa, Táncsics, Petőfi, Ady). Megjelentek a munkásmozgalmak és az aktuális nemzetközi szövetségesek „nagyjairól” elnevezett közterek is, melyek felváltották az azt megelőző rezsim szövetségeseinek és jelképerejű személyiségeinek neveit. Ebben, a XIX. század második felétől kialakult névválasztási rendszerben nem volt, vagy csak teljesen elvétve volt helye a nemzeti elnevezéseknek. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága (MSZMP PB) a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról hozott határozata (1958. okt. 7.) volt az első dokumentum, amely legalább a többségében nemzetiségek lakta települések esetében előírta, hogy „a kétnyelvű feliratok, hirdetések kérdését meg kell oldani”.¹³ Tíz évvel később az MSZMP PB újabb határozata a magyarországi nemzetiségek helyzetéről (1968. szept. 17.) azonban azt állapította meg, hogy a

korábban megfogalmazott elvárás Zala megye kivételével nem hajtották végre.¹⁴ Csak az 1970-es évektől kezdődött meg a kétnyelvű településnévtáblák kampányszerű kihelyezése.

A gyűjtött anyag jelentős része alkalmas arra, hogy ne csak mennyiségi szempontból (szerb feliratok száma és számaránya) tegye lehetővé az elemzést, hanem a kérdés minőségi oldalát is megvilágítsa (pl. betűméret, elhelyezkedés-pozíció, nyelvhelyesség, láthatóság, a szerb vonatkozású névvel ellátott köztér vagy szerb nyelvű tábla elhelyezkedése a településen belül). A dokumentálás, a szakirodalom és a kérdőívek segítségével begyűjtött adatok alkalmasak egyben arra is, hogy a szerb nyelvi megjelenés jelentése, üzenete és funkciója (pl. jelképes vagy gyakorlati értelemben is tájékoztató) egyaránt elemzhető legyen. A kutatás ugyanakkor nem tér még ki a szerb nyelvi elemeknek a nem írott, nem szövegszerű vizuális és egyéb kommunikációs térrel való kölcsönhatására a szerb közösség és a település életében, például különböző ünnepek vagy más események, illetve a hétköznapok során.

A 2013-ban elindított kutatás során az adatgyűjtést és kérdőíves felmérést minden olyan településre kiterjesztettük, ahol helyi szerb önkormányzat működött (33 település a fővárosi kerületek nélkül). Ez a gyakorlatban túl széles körnek bizonyult, ezért a kutatás folytatásakor az egyik legfontosabb módosítás az volt, hogy a felmérést 11 olyan magyarországi településre szűkítettük le, amelyeken a múltban jelentős volt a szerbek demográfiai, kulturális és szervezeti-intézményi, közéleti jelenléte s a szerb népesség – habár kis létszámú – jelenleg is az aktív, látható etnikai közösségek közé tartozik.

A kiválasztott települések és osztályozásuk

A kiválasztott települések a következők voltak: *Lórév (Лорва), Deszk (Деска), Hercegszántó (Сантово), Szigetcsép (Чун), Battonya (Батонья), Budakalász (Калаз), Pomáz (Помаз), Mohács (Мохач), Százhalombatta (Бама), Szentendre (Сентандреја) és Szeged (Сегедин).*

A település szerb hagyományai és jelenlegi jellemzői tekintetében a következő adatokat vettük figyelembe:

- a lakosság összetétele a XVIII. század elején, az 1910-es, 1970-es, 1980-as és 2011-es népszámlálás adatai szerint (létszám és arány),
- a helyi szerb intézmények, szervezetek a múltban és jelenben,
- helyi szerb épített örökség, amely a feliratokkal együtt szimbolizálhatja a közösség jelenlétét.

Az összes kiválasztott településen működik helyi szerb nemzetiségi önkormányzat.

A XVIII. század elejei etnikai összetétel a helyi hagyományos mikrotoponímiát határozza meg nagy mértékben. Az 1910-es, anyanyelv szerinti népszámlálási adatok a XX. századra jellemző nagy népmozgások (háborúk, ki- és áttelepítések, üldöztetések) előtti utolsó, megbízhatónak tekintett adatokat jelentik. Ennek ellenőrzéséért alkalmazható az 1905-ben rögzített szerb egyházi adatsor a hívők számáról.

Az 1970-es népszámlálási adatok (Kádár-korszak közepe) a XX. század eredményeit rögzítik a teljes kifutásuk előtt, amikor a pártállam nekilátott a helyi kétnyelvű feliratok kampányszerű elhelyezésének. Az 1980-as népszámlálási adatok és tanácsfi felmérések összevetéséért szerepelnek az 1970. évi adatokhoz képest, amikor a népszámlálás nemzetiségi adataival kapcsolatban több kétely merült fel az alkalmazott módszer miatt, illetve amikor egyes települések (városok) vonatkozásában hiányoznak az adatok. A 2011. évi adat a jelenlegi helyzetet rögzíti a leutóbbi népszámlálás módszertanának megfelelően.

A vizsgált települések közül a XVIII. sz. elején-közepén Battonyanak, Deszknak, Szőregnek (ma Szegedhez tartozik), Lórévnek, Szigetcsépnek, Százhalombattának, Budakalásznak, Pomáznak és Szentendrének volt tisztán szerb lakossága, Hercegszántónak pedig tiszta sokác lakossága, míg Mohács és Szeged adófizető lakosságának is együtt közel egyharmada volt szerb és katolikus délszláv.

Feketével bekarikázott térségek azok, ahol a történelem során jelentős volt a szerb jelenlét, ma már azonban nem élnek ezeken a területeken hagyományos szerb közösségek.

I.: Sajkások és kereskedők által lakott településrészek a Duna és a Vág mentén (pl. Komárom, Győr) a XVI-XVIII. sz. eleje között.

II.: A Hajdúságban a szerbek jellemzően a XV-XVII. században éltek mielőtt asszimilálódtak volna.

III.: A Dunántúlon a Balaton és a Duna által meghatározott, vonallal határolt területen a hódoltság idején, a XVI. sz. második felétől a Rákóczi-szabadságharcig éltek tömbszerűen szerbek.

IV.: A XVII. század első felétől a XVIII. század első feléig az Alföld déli és középső részén is szórta találunk szerbek lakta településeket.

Szürkével azokat a régiókat karikáztuk be, ahol ma is találunk szerbek által is hagyományosan lakott településeket (Budapest környéke, Bácska-Baranya, Maros mente). A térképen bejelöltük azt a **11 települést**, ahol a helyi nyelvi tájképet tanulmányoztuk.

A települések kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy a „mintában” reprezentálva legyenek a különböző méretű, így különböző szociológiai és politológiai jellemzőkkel rendelkező települések. Véleményünk szerint ez a szempont érdemben befolyásolja a helyi nyelvi tájképet és annak alakítási lehetőségét a kisebbségi közösség részéről. Az első csoportba kerültek a kistelepülések, illetve az ötezer lakos alattiak (Deszk, Hercegszántó, Szigetcsép, Lórév). Ezen a csoporton belül különleges helyet foglal el Lórév, mint a legkisebb, pár száz fős település, ahol ma is szerb többség él. Külön eset Battonya, amely egykor tipikus mezőváros volt tízezernél is több lakossal, de népessége mára hatezer fő alá esett, az 1990 utáni folyamatos gazdasági válsága következtében.

Újabb csoportot alkotnak azok a települések, amelyek egykor falvak voltak, de mára tízezer fölé emelkedett a lakosságuk Budapest vonzáskörzetében (Pomáz, Budakalász).

A húszezret meghaladó lélekszámú kisebb városok közé tartoznak Mohács, Százhalombatta és Szentendre. Százhalombattán meg kell említenünk az Ófalu (Batta) szerepét, amely a szocialista iparosítás előtt (kőolaj-finomító, hőerőmű) külön település

volt és szerb jellegű, így esetében egy nagyobb településen belül vizsgálható egy településrész helyzete. Szentendre történelmi szerb városközpontja, a helyi szerb polgárság két évszázadon át megvalósult meghatározó szerepe és a város szimbolikus jelentősége a magyarországi szerbség számára kiemelkedő. Végezetül külön kategóriát jelent Szeged – mint nagyváros és megyeszékhely –, azonban itt is külön ki kell térnünk a városhoz közigazgatásilag hozzászátolt Szőregre, amely még pár évtizeddel ezelőtt is önálló falu volt erős szerb hagyományokkal.

Az utcák és közterek elnevezésével, mint a szerb nyelvi tájkép egyik szegmensével azért foglalkozunk attól függetlenül, hogy az utcanévtáblák csak magyar vagy többnyelvűek-e, mert az érdekel bennünket, hogy a közterek elnevezésében mennyire jelenik meg a helyi és általános szerb kulturális, illetve történelmi örökség. Ez természetesen szerb nyelvi elemet is jelent a helyi nyelvi tájképben, amennyiben a közteret szerb személyről, szimbolikus fogalomról, tárgyról, helyszínről, eseményről, vagy helyi szerb mikrotoponimáról nevezték el. Az ilyen elnevezésekhez tapasztalatunk szerint könnyebben kapcsolódnak a szerb nyelvű megjelenítések is.

Jegyzetek:

¹ A Szerb Intézet nyelvi tájkép kutatásainak aktuális eredményeit bemutató, az „Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális tradíciók tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken” előadás bevezető részének nyomtatásban történő megjelentetéséhez szerkesztett szöveg, a Barátság számára rövidített változat. A kutatást Lásztity Péro és Káplán Szofia végezték. Az előadás 2019. április 3-án hangzott el Budapesten „A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata 3. – Magyarországi nemzetiségi körkép” konferencián.

² A nyelvi tájkép értelmezéséhez lásd Laihonon Petteri: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban 1. In: Forum Társadalomtudományi Szemle 2012/3. Šamorin/Somorja, 2012. 27-50. (Bevezetés)

³ A magyarországi szerbek történetére vonatkozóan magyar nyelven lásd: Zombori István (szerk.): A szerbek Magyarországon. Szeged, 1991. kötet tanulmányait.

⁴ Az előző lábjegyzetben szereplő kötet mellett a privilégiumokkal kapcsolatban lásd szerbül: Динко Давидов: Српске привилегије. Београд – Нови Сад, 1994.

⁵ Иван Јакшић: Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века II. Нови Сад, 1968., illetve Иван Јакшић: Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века III. Нови Сад, 1974. A népszámlálási adatok (országos összeírások adatai) megtalálhatók az interneten: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras, illetve http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras (hozzáférés: 2019. május 2.)

⁶ Lásd „A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.

⁷ Az optálásról lásd részletesen: Gojko Malović: Сеоба у матицу: Оптирање Срба у Мађарској 1920–1931. Нови Сад, 2010. Demográfiai következményeit kimutatja az 1931. évi magyarországi népszámlálás.

⁸ A 2011. évi népszámlálás településenkénti nemzetiségi adatai megtalálhatók a KSH honlapján: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_területi_13 (Pl. Pest megyére vonatkozóan, ezen belül településsoros adatok keresendők. Hozzáférés: 2019. május 2.)

⁹ <http://szerb.hu/hu/helyi-szerb-onkormanyzatok.php> és <http://szerb.hu/hu/regionalis-szerb-onkormanyzatok.php> (hozzáférés: 2019. május 2.)

¹⁰ Lásd pl. Vass Klára: Buda német utcanévei 1696–1872. Budapest, 1929.

¹¹ Pl. Budán és Pesten 1847-ben és 1844-ben történt kezdeményezés a közterek és dűlők nevének magyarosítására (Döbrentei Gábor részéről). Pest város képviselő testülete 1867-ben küldött ki bizottságot új utcanévek meghatározására. Pesten és Budán a társalgás nyelve és a hivatalos nyelv eredetileg a német volt, de 1796-tól párhuzamosan jelentkezett a magyar nyelv is. A testületi ülések jegyzőkönyvei Pesten 1830-tól magyarul készültek, s pár év múlva már Budán is. Lásd: Ráday Mihály (szerk.): Budapesti utcanévek A→Z. Budapest, 2013. 7–21. Szentendren hasonló folyamatok játszódtak le, ahol eredetileg a lakosság nemzetiségének megfelelően szerb nyelven készültek a jegyzőkönyvek, de a XIX. sz. közepén már magyar nyelvűek a jegyzőkönyvek, sőt a képviselők neve is magyarosított alakban szerepel. A rendezett tanácsú városban az első hivatalos utcanévadásra (magyar nyelven) 1894-ben került sor. Lásd: Pethő Zsoltné Németh Erika: Szentendre utcanévei. Szentendre, 1983.

¹² Sipos Levente (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Budapest, 2002. 146. (1898. IV. tc.)

¹³ Sipos Levente (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Budapest, 2002. 689.

¹⁴ Sipos Levente (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek: A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Budapest, 2002. 715.

Káplán Szofia

Szerb Intézet

Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális hagyományok tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken¹

Jelen tanulmány egy folyamatban lévő kutatás eredményeit közli, melyet a Szerb Intézet és az SZTMA Balkanológiai Intézetének munkatársa, Marija Mandić kezdett meg 2013-ban. A kutatás célja az volt, hogy felmérje és elemezze a szerb nyelvi elemek vizuális megjelenését a következő településeken: *Battonyán, Budakalászon, Deszken, Hercegszántón, Lórénven, Mohácson, Pomázon, Szigetcsépen, Százhalombattán (Ófalu), Szentendrén és Szegeden.*

A szerb nyelvi tájkép vizsgálata kezdetben kvantitatív, mennyiségalapú munka volt, aminek köszönhetően a számok tükrében is megvizsgáltuk a vizuális nyelvhasználati szintereket egy településen belül. Az árnyaltabb kép érdekében azonban a kvalitatív, minőségi elemzésre is szükség volt, így a terepen lévő dokumentálás mellett irodalmi és internetes forrásgyűjtést is folytattunk, majd az adatokat az általunk összeállított és kiküldött kérdőívek válasszaival egészítettük ki.

A kiválasztott települések nyelvi tájképének kutatása közben a lokális feliratok vizsgálatára helyeztük a hangsúlyt. Az átfogóbb értelmezés érdekében az általunk használt kérdőívben a feliratokon különböző kategóriákat határoztunk meg, melyek közül az *utcanévek* alkották a legnagyobb csoportot. Az utcanévek, településrész elnevezések vizuális megjelenítésének vizsgálata a nyelvi tájképkutatás szűkebb területét alkotja. Vizsgálatunk tárgya a köztérek, utcák azon hivatalos elnevezései voltak, melyek vizuálisan is megjelennek (a településen található utcanévtáblákon, vagy térképen), s melyeknek szerb vonatkozása van. Ide soroljuk a szerb elnevezésű és szerb nyelven is megjelenő köztéri elnevezéseket, illetve olyan megnevezéseket, melyek ugyan csak magyar nyelven jelentek meg, ám szerb eredetűek vagy szerb vonatkozásúak (pl. kiemelkedő szerb személy neve).

A nyelvi tájkép vizsgálata során a helységnevtáblák, illetve a különféle „köszöntő-táblák” mellett az utcanévtábláknak is fontos reprezentatív szerepe van. Egy nemzetiség vizuális jelenléte a településen belül az utcanévek statisztikája alapján is megfogható. A statisztikai elemzés segítségével általános képet alkothatunk a települések nyilvános térben elhelyezett feliratairól, arról, hogy milyen arányban és milyen nyelvhasználati szintereken láthatók. Az, hogy szerepel-e az adott helységben *nemzetiséghez kapcsolódó* – esetünkben szerb eredetű – személyről elnevezett utca/tér, ill. mikrotoponima, az adott nemzetiség történeti és mostani jelenlétét támasztja alá. Ha a vizuális tulajdonságokat helyezük előtérbe, a településre érkező minden látogató számára feltűnő helységnevtáblákkal ellentétben az utcanévtáblák általában sokkal inkább figyelemfelkeltők. Hatékonyságuk abból az egyszerű okból ered, hogy jóval több található belőlük egy-egy községben vagy városban, mint a helységnevtáblákból. A településre érkezők sokkal több esetben találkozhatnak szerb nyelvű/vonatkozású felirattal utcanévek formájában, azaz sokkal több vizuális inger éri őket az utcanévtáblák által. Ebből a szempontból is fontos megvizsgálnunk az utcanévtáblák szerb nyelvi tájképét, hiszen a magasabb vagy alacsonyabb számú szerb vonatkozású felirat a szerb nyelv vizuális jelenléte erősségének mértékét is megmutatja.

A kutatás anyaga

Az általunk vizsgált tizenegy település szerb nyelvi tájképében az utcanévek igen nagy csoportot alkottak. A köztérek elnevezésének elemzésekor létrehozott kategóriarendszerünket, minden egyes település esetében alkalmaztuk. Összesen 3314 utcanévet vizsgáltunk meg, melyek az interneten is elérhetőek

voltak. A kutatás során csak a hivatalos elnevezésekkel foglalkoztunk, a helyiek által használt nem-hivatalos megnevezéseket nem vettük számításba, a későbbiekben azonban mindenképpen érdemes lenne figyelmet szentelni ezekre is (pl. Lórév – „Први сокак” [I. utca]; Battonya: „Српска улица” [„Szerb utca”). A felhalmozott adatokat különböző forrásokból szereztük. Az anyag jelentősebb része a terpen végzett fotódokumentációkból származik. Segítségünkre voltak a kitöltött kérdőívekből kapott információk, az interneten elérhető utcanév adatbázis² adatai, valamint a szintén internetes oldalakon hozzáférhetővé tett térképek, navigációs rendszerek adategyüttese.

Kategóriarendszerünkben négy nagyobb csoportot hoztunk létre, melyeken belül különböző alkategóriákat határoztunk meg. (1) *Mikrotoponimák* – azaz a különböző helyi településrészt-, utca- és dűlőnevek megjelenése az utcaablákon. Ezen belül megkülönböztettük a magyar, szerb és a más kisebbségekhez (nemzetiségekhez) kapcsolható elnevezéseket. A második csoportot a (2) *Személynevek* adták, amelyeket két fő kategória szerint vizsgáltuk, aszerint, hogy általánosan ismert személyről van-e szó, vagy lokálisan ismertről. E kategórián belül is megkülönböztettük, a magyar, a szerb, valamint a más nemzetiséghez tartozó személyeket, illetve a közismert – nem magyar és nem is magyarországi nemzetiséghez kapcsolható – embereket. A harmadik jelentősebb kategóriának a (3) *Nemzeti szimbólumokat* tekintettük. Ebbe azokat a földrajzi neveket, történelmi eseményekhez, fogalmakhoz kapcsolható elnevezéseket soroltuk be, amelyek nemzeti jelképek. Itt is elkülönítettük egymástól a magyar, szerb és a más nemzetiségi, valamint e háromba nem illeszthető jelképi elnevezéseket. Az utolsó kategóriába a (4) *Egyéb, (nemzetiségileg) semleges elnevezések* alkották. Ide csoportosítottuk a különböző növényekről, állatokról elnevezett utcákat, valamint az általános elnevezéseket, amelyeket más kategóriákba nem tudtunk beleilleszteni. Egyes esetekben előfordultak bizonytalanságok a besorolással kapcsolatban, ezek

mennyisége azonban nem befolyásolja jelentősen az összképet.

Az alábbi táblázat³ az egyes vizsgált települések a hivatalos utcanevének általunk felállított kategóriák közötti megoszlását mutatja.

Szerb vonatkozású elnevezések

a) Mikrotoponimák

A legtöbb olyan szerb eredetű mikrotoponimával mely a hivatalos köztér-elnevezésekben is megjelenik, *Pomázon* és *Szentendrén* talákoztunk. A többi településen elenyésző számú ilyen elnevezés található. A helységrajzok, vagy településrészek nevei sok történelmi és néprajzi adatot őriznek. A kutatás során számos olyan dűlő- és településrész került látóterünkbe, amely szerb eredetű. Ezek közül is Pomázon találtuk a legtöbb példát: *Kartália-dűlő*, *Klisovácz-dűlő*, *Susnyár-dűlő*, *Szomolyica-dűlő*, *Ugralovica-dűlő* [szerbül: Ugljarovica – lehet, hogy elírás a magyar nyelvű térképen] stb. A többi földrajzi nevet tekintve is találkozhatunk szerb mikrotoponimákkal a településen belül: mint pl. *Salabasina-árok*, *Szelistye sétány*. Egy, a dualizmus korában készített német nyelvű térkép⁴ a XIX. század második felének megfelelő állapotokat mutatja be, amelyet a mai helyzettel összevetve megállapíthatjuk, hogy a szerb vonatkozású hivatalos mai mikrotoponimák száma kevesebb, mint a XIX. században volt. Ráadásul nem is minden esetben jelennek meg vizuálisan. (Különösen igaz ez a dűlők elnevezéseire, melyek pl. az interneten ugyan jelen vannak, a fizikai térben azonban az utcanévtábla nem látható a településen.) Szintén fontosnak tartjuk kiemelni az elmúlt évszázad alatt a szerb mikrotoponimák esetében végbement változtatásokat is. Az említett térképen látható *Messelja h[egy]ből Meselő h[egy]* lett, a *Sušnjar*-ból *Susnyár*, valamint a *Kartalja* elnevezés is módosult *Kartáliára*.⁵ Míg az első megváltozása a hajdani magyar állam területén uralkodó hivatalos magyarosítási irányzat eredményeként mehetett végbe, addig a másik két eset helyesírási transzkripcióra (átírásra) utalhat.

Kategória	Település										
	Pomáz	Budakalász	Szentendre	Szigetcsép	Lórév	Száshalombatta	Szeged	Deszk	Battonya	Hercegszántó	Mohács
1. Magyar eredetű mikrotoponima	58	59	81	5	0	17	167	6	5	4	34
2. Szerb eredetű mikrotoponima	15	5	11	0	0	1	3	0	0	0	1
3. Más, kisebbségi nyelvi eredetű mikrotoponima (pl. német, román stb.)	1	1	0	0	0	0	3	0	0	0	2
4. Ismert magyar személy - általános	102	30	80	11	2	52	173	25	29	21	44
5. Ismert magyar személy - lokális	2	3	22	0	0	3	83	3	4	1	4
6. Ismert szerb személy - általános	1	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0
7. Ismert szerb személy - lokális	4	2	5	0	0	0	0	1	0	0	0
8. Más ismert kisebbségi (pl. német) személy - általános	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9. Más ismert kisebbségi személy - helyi	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
10. Nem magyar, ill. nem nemzetiségi ismert személy	5	0	1	0	0	0	15	0	2	0	0
11. Magyar nemzeti "szimbólum" (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb. pl. turul, Mohács, cíter)	11	2	40	0	0	14	102	1	4	4	5
12. Szerb nemzeti "szimbólum" (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
13. Más kisebbségi nemzeti "szimbólum" (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	0	1	5	0	0	0	0	0	0	0	0
14. Nem magyar, ill. nem nemzetiségi ismert "szimbólum" (földrajzi hely, történelmi esemény, fogalom stb.)	2	2	2	4	0	5	29	2	9	1	5
15. Egyéb, semleges elnevezések (pl. növény-, állatnevek, ill. ha nem általánosan ismert szimbólum pl. dália, ibolya, fecske stb.)	132	98	425	8	0	91	799	16	16	8	53
Utcanévek száma (ÖSSZESEN)	335	203	675	28	4	183	1375	54	70	39	148

b) Személynevek

Az utcaneveken belül külön kategóriába soroltuk a személyekről elnevezett utcák csoportját, ahol külön vizsgáltuk az általánosan ismert és a helyi ismertségű személyeket. Ahogyan azt a közölt táblázat is tükrözi: a települések utcáinak nagy többsége magyar, s azon belül is általánosan ismert magyar személy nevét viseli, *szerb* vagy más nemzetiségi, esetleg olyan ismert személyről elnevezett utcával, mely egyik kategóriába se sorolható, csak igen kevés esetben találkoztunk. Mindössze három településen található általánosan ismert szerb személyről elnevezett utca/köztér. Pomázon pl. *Nikola Tesla utca* (kétnyelvű felirat, magyar-szerb); Szentendrén: *Arzén utca*, *Lázár cár tér* (csak magyar nyelvű feliratok); Lóréven: *Csarnojevity Arzén utca*, *Dundity Alexa utca* (kétnyelvű felirat, magyar-szerb).

Pomáz: Nikola Tesla utca,
magyar – szerb nyelvű felirat

Szentendre: Szofrics utca,
magyar nyelvű felirat

Lokális ismertségű szerb személyekről elnevezett utcák/közterek valamivel gyakrabban fordulnak elő, ám a települések többi elnevezéséhez viszonyítva ezeknek a száma sem feltűnő. Pomázon (pl. *Luppa Vidor utca*, *Sztojity Sztevan utca* stb.), Budakalászon (pl. *Máli Péter utca*), Szentendrén (*Dumtsa Jenő utca*, *Ignyatovity Jakov utca* stb.), Deszken (pl. *Péror Szegedinác utca*). A felsorolt példák alapján látható, hogy a személynevek megjelenítése az esetek többségében magyar nyelven, vagy magyarosított változatban történik (pl. Veselin – Vidor, Evgen – Jenő). Véleményünk szerint ezek az esetek jól példázzák a nemzetiségek nyelvi tájképének helyzetét. Ami a többi nemzeti-séghez tartozó személyről elnevezett utcákat illeti, ezek száma még a szerb vonatkozású utcaneveknél is jóval csekélyebb. A nem magyar, illetve nem nemzetiségi, általánosan ismert személyekről elnevezett közterek szintén elenyésző számban fordulnak elő. A legtöbb ilyen elnevezés Szegeden található, ám a város összes utcanevéhez viszonyítva ez a szám is jelentéktelennek bizonyul (15 az 1375 közül).

c) Nemzeti szimbólumok

Ezek közé azokat a történeti eseményekről, földrajzi helyekről, alkotásokról elnevezett utcákat/köztereket soroltuk, amelyek egy közösség összetartozásának kifejezőeszközei lehetnek. E jelképek arányaiban is hasonló eredményeket találtunk, mint a személynevek esetében. A vizsgált településeken a legtöbb nemzeti szimbólum itt is magyar jellegű, ezt követik az általánosan ismert, internacionális jelképek, melyek nem magyar és nem nemzetiségi vonatkozásúak, majd a szerb, ill. más nemzetiségek

nemzeti szimbólumairól elnevezett utcák, köztetek. Szerb vonatkozásúnak tekinthető nemzeti szimbólumról elnevezett utcával két esetben találkoztunk: *Dodola utca* (Szentendre), *Tambura utca* (Szeged). E példák esetében azonban nem lehetünk teljes mértékig biztosak a szerb kötődést illetően, mert a hangszer az egész déli térségben ismert, s akár más nemzetiség (pl. horvát) jelképe is lehetne. Mivel azonban a városban jelentős mértékű szerb közösség élt – és él a mai napig –, így ebbe a kategóriába soroltuk. Szintén igaz ez a dodolára is, hiszen Szentendrén a szerbek mellett a „dalmátoknál” is ismert szokás volt. Más nemzetiséghez tartozó szimbólummal *Budakalászon* (*Kahl am Main sétány – német*) és *Szentendrén* (pl. *Dalmát utca*) találkoztunk. Szintén fontos megjegyeznünk, hogy a budakalászi német példa elsősorban a két település közti testvérvárosi kapcsolat jelképe, azonban német eredetű elnevezésként a helyi közösség számára értelmezhető német vonatkozású „nemzeti szimbólumként” is.

Kérdőív

A kutatásunk során alkalmazott kérdőívekben arra kerestük a választ, hogy a lokális közösségnek milyen ismerete van a szerb nyelvű/szerb vonatkozású utcaneveket illetően. A magyar nyelvű kérdőívet kitöltők többsége azt a választ adta, hogy a településen belül nincs tudomásuk szerb nyelvű utca-, ill. köztérelnevezésről. Ezzel ellentétben a helyi szerb közösség válaszadóinak a többsége tisztában volt a szerb nyelvű utcanévtáblák jelenlétével. Azzal kapcsolatban, hogy van-e szerb személyről elnevezett utca/köztér, szintén a szerb közösség tagjaitól érkezett válaszok vezettek eredményre, a „másik fél” e tekintetben sem volt tájékozott.

Az egy- vagy többnyelvűség megjelenése mellett a feliratok külső tulajdonságait is megvizsgáltuk, hol helyezkednek el a táblán belül, milyen típusú és méretű betűkkel, miféle színnel jelentek meg. „A feliratoknak két alapfunkciója van: kommunikatív és szimbolikus. A kommunikatív jelleg abban rejlik, hogy információt nyújt az idegenek számára, a szimbolikus pedig a lakosság nyelvi összetételéről, a nyelvek státuszáról referál. Mindkét funkció egy kisebbségi helyzetben lévő népcsoport számára fontos szereppel bírhat, ahol az etnikum válik láthatóvá a köztetek kiírásaiban, vagy bármely más írott nyelvi szintéren.”⁶ A vizuális megjelenést tekintve a kérdőívezettek válaszainak alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szerb nyelvű feliratok az esetek többségében a magyarral megegyező formában (azonos betűmérettel, különféle kiemelés nélkül) jelennek meg. A terepmunka során olyan esettel is találkoztunk, ahol (pl. Battonyán) külön táblán helyezték el a két feliratot. Ráakadtunk helytelen feliratra is. Lórév esetében az utcanév szerb átírásában leltünk rá (Dózsa Györgyöt „Dozsa Zorze”-nek [Дожа Зорзе] írták). Ketten ezt a kérdőívet kitöltők közül is megemlézték.

Az eddig végzett kutatás alapján megállapítható, hogy az esetek többségében a magyar nyelvű felirat a meghatározó, és az elnevezések magyarosított formái láthatóak (pl. Csarnojevity Arzen keresztnéve a szerb nyelvű, cirill betűs feliratban is „Arsen” lett Arsenije helyett, s a magyar helyesírásnak megfelelően a szerb nyelvű feliratnál is a vezetéknev került előre).

Azokban a kivételes helyzetekben, amikor a felirat mindkét nyelven megjelenik, a magyar a szerb fölött helyezkedik el, ami a magyar nyelv dominanciájára utalhat. Az utcanévtáblák képi jegyeit tekintve megállapíthatjuk, hogy a terepen végzett dokumentáció és a válaszadóinktól kapott információk között átfedés tapasztalható.

Az utcanevek kapcsán rákérdeztünk arra is, hogy a helyi szerb közösség tagjai mennyire vannak tisztában azzal, milyen jogokkal rendelkeznek az utcanévadási és a kétnyelvű utcanévtáblákat illetően, valamint, volt-e ilyen kezdeményezés a részükről. A válaszok alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az esetek többségében nincsenek pontos információik ez ügyben, azonban akadnak kivételek, mint pl. Deszk, vagy Pomáz, ahol az elmúlt tíz évben több kezdeményezés is indult a szerb közösség részéről az anyanyelvű feliratok megjelenítését és a közterek elnevezését illetően.

Következtetések, további kutatási lehetőségek

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az általunk meghatározott kategóriák esetében az objektivitásra törekedtünk azonban egy-két kategória esetében előfordulhat, hogy a besorolás nem teljesen pontos. Az elemzésnél arra törekedtünk, hogy minél több olyan elnevezést is megvizsgáljunk, melynek szerb vonatkozása lehet, s ugyanígy annak is figyelmet szenteltünk, hogy ezt a többi nemzetiségi vonatkozású elnevezéssel is megtegyük.

Ahogy az eddig kiemelt példákból is látszik, a szerb nyelv vizuális jelenléte az utcanevek tekintetében igen csekély mértéket mutat a települések szerb nemzetiségi örökségéhez és kulturális aktivitásához képest. Ha a település összes utcáinak/közttereinek az elnevezéséhez viszonyítjuk ezt, akkor ez a szám még kisebbnek tűnhet. Arányaiban véve az egyedüli kivételként *Lórévet* emelhetjük ki, ahol a település utcáinak száma mindössze négy, mely közül kettőnek szerb vonatkozású neve van, ilyen értelemben a vizsgált települések közül itt a legmagasabb a szerb elnevezésű utcák aránya.

A magyarországi szerb nyelvi tájkép tekintetében az utcák-köztetek neveinek vizsgálata további kutatási lehetőségeket hordoz magában. Az elnevezések mellett érdemes megfigyelni, hogy a szerb vonatkozásúak hol helyezkednek el a településen belül, a központhoz közel, vagy esetleg a külterületeken találhatóak, illetve mennyire sűrűn látogatott közteterekről van szó (nagyobb utca vagy mellékutca, köz). E kérdés vizsgálata is igen sok új információt adhat a nyelvi tájkép részleteit és a szerb nyelv helyzetét illetően a helyi nyelvi tájképben. Mindez befolyásolhatja a lokális közösség elismertségét is. Egy település szélén, kevésbé forgalmas helyen elhelyezett szerb vonatkozású utcanévtábla jelenlétével valószínűleg sokkal kevesebb ember van tisztában, míg például a központban elhelyezett tábla sokkal több embernek közvetíthet információt (pl. Szentendrén a város központjában lévő *Vujicsics tér*). Egy olyan településen, aminek a forgalmas területein több szerb gyökerű elnevezés is van, arról szerb jelenlétre is következtethetnek.

Az elnevezés mellett ezért fontos a feliratok vizuális jegyeit is megvizsgálni. Új kutatási terület lehet, az utcanévtáblákon megjelenő QR-kódok vizsgálata, amelynek segítségével további internetes tartalmak, információk birtokába juthatnak az emberek. Fontos lenne megvizsgálni, hogy vajon szerb/magyar/angol esetleg más nyelvű információkkal teli oldalra navigál-e bennünket. Különösen érdekes ez a kérdés a turisták által gyakrabban látogatott településeken, pl. Szentendrén, ahol a város turisztikai honlapjára: <http://iranszentendre.hu/hu/-ra> vezet a látogatót.

Szintén új kutatási terület lehet a mentális térképek használata a szerb vonatkozású utcanevek vizsgálata során. A kulturális antropológiában, a nyelvészetben, s más társadalomtudományokban is ismert módszer alapján feltérképezhető egy adott közösség tér-, s akár időhasználata is. A térhasználat, térismeret átrajzolhatja tudatunkban a település képét: a mindennap bejárt távok rövidebbnek tűnhetnek, míg a ritkán látogatott helyeket távolinak gondolhatjuk. Az általunk többször bejárt terület barátságosnak vélhetjük, míg egyes városrészeket idegennek. Az, hogy mi távoli és mi közeli, vagy mi ismerős és idegen számunkra mindig szubjektív, s előzetes tapasztalatok, érzékelések függvénye. A mentális vagy kognitív térképezés (Roger M. Downs és David Stea meghatározása alapján) „pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre (...) vonatkozó információt.”⁷⁷ Érdemes lenne a kérdőívek mellett akár vaktérképeket kitölteni a válaszadókkal, amin be kellene jelöljék a vizuálisan is megjelenő szerb nyelvi elemeket, vagy akár megkérni őket, hogy szabad kézzel rajzolják le hol helyezkednek el. E térképek elemzése az egyének kognitív térképezései mellett számos további kutatási lehetőséget is magukban rejtjenek, melyek jelen vizsgálódást is kiegészíthetik.

Jegyzetek:

¹ Jelen cikk tartalma a címben megjelölt előadás részeként hangzott el a Nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata 3. – Magyarországi nemzetiségi körkép konferencián 2019. április 3-án. Az előadás a Szerb Intézet nyelvi tájkép kutatásának aktuális eredményeit mutatja be, melyet Lásztity Péro és Káplán Szofia végeztek.

² <https://data2.openstreetmap.hu/utcastat.php> (utolsó letöltés: 2019. március 22.)

³ A szöveg további részében e táblázatra hivatkozunk majd.

⁴ mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=osm%2C43&bbox=2105800.955139192%2C6045259.671482625%2C2134827.916630488%2C6052903.374311143 (utolsó letöltés: 2019. április 17.)

⁵ További példákért, újabb térképekért lásd.: mapire.eu/hu/

⁶ (Landry–Bourhis 1997, idézi Laihonen 2012: 27). Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 3: 27–50.

⁷ Roger M. Downs és David Stea (Eds.): Image and Environments. 1973, 15. Chicago: Aldine Publishing

Menyhárt Krisztina

ELTE, Szláv és Balti Filológiai Intézet

A magyarországi bolgárok nyelvi tájképe

A bolgárok alkotják Magyarország egyik legkisebb létszámú nemzetiségét. A statisztikai adatok szerint 2011-ben 6272 fő vallotta magát valamilyen formában a bolgár nemzetiséghez tartozónak, közülük 2899-en bolgár anyanyelvűek, míg 2756 fő azt közölte: családi és baráti körben használja a bolgár nyelvet.

A bolgárkertészek fokozatosan jelentek meg a történelmi Magyarország területén, és bár az első dokumentált kertészcsapat 1720-ban nyitott kertet Brassóban, tömeges megjelenésük a kiegyezés utáni intenzív városfejlődés időszakára tehető. A bolgárkertész-migráció jellegzetessége, hogy Bulgáriában egy konkrét területről indul ki (az északkelet-bulgáriai *Veliko Tarnovo* és *Ljaszkovec* melletti falvakból), szezonális jellegű és csak egyfajta tevékenységre – a kertészkedésre irányul. A XX. század első éveiben megfigyelhető a Magyarországra tartósan betelepülő bolgárok számának növekedése, akik főleg saját kerttel rendelkező kertészek és terménykereskedők voltak.

A jelenlegi közösség gerincét azok a bolgárkertész családok adják, akik 1947 és 1956 között választották Magyarországot lakhelyüknek. 1950-es években megszűnt a folyamatos utazás, ezzel együtt a vendégmunkás életmód. A kedvezőtlen politikai helyzet miatt a kertészetek családi vállalkozásokká alakultak, sokan felhagytak a szakmával. A bolgárkertész-leszármazottak további nemzedékei jól integrálódtak a magyar társadalomba, iskolázottsági szintjük is nőtt. Kisebb, de nem elhanyagolható része az itt élő bolgároknak a házasság útján vagy

tanulmányai révén idekerült személyek. Így, amikor „magyarországi bolgárokról” beszélünk, egy kulturálisan és nyelviileg heterogén, általában nagyvárosi életmódot folytató közösséget kell elképzelnünk, amelyet közös nyelve, eredete, kultúrája és ünnepei kötnek össze, és amely tudatosan törekszik a bolgár nyelv és kultúra megőrzésére.

A leírtakból következik, hogy a bolgár közösség nyilvános jelenléte Magyarországon hosszú időn keresztül a piacokra szorítkozott, ott lehetett velük találkozni, vásárolni tőlük, beszélni velük. Mivel a bolgárkertészek nem alkottak kompakt, tömbben élő közösséget, ezért jelenlétük egy település jellegét sem határozta meg, a bolgár nyelv sem volt jelen a magyar köztereken. A helyzet valamennyire a bolgár intézményrendszer kiépülésével változott meg.

Az első, mind a mai napig létező bolgár szervezet a Magyarországi Bolgárok Egyesülete (MBE), amely 1914. július 20-án alakult meg, 170 személy részvételével. Az ülésen az egyik legelső döntés volt pénzt gyűjteni bolgár templom, iskola és művelődési ház megépítése céljából. Az MBE székháza a bolgár művelődési otthon (Budapest, IX. kerület, Vágóhid u. 62.), amely 1957-re épült fel a magyar államtól cse-reügylet keretében kapott telken, a bolgárkertészek által kezdeményezett közadakozásból (445 család járult hozzá a közös cél megvalósításához). Az eredeti épület sem külsejében, sem felirataival nem utalt a bolgár jellegre, tipikus 1950-es évekbeli „kocka” művelődési ház. Belső tereiben sem találunk sok bolgár motívumot, kivételt képez a ma nem nagyon

Bolgárkertészek a piacon

használt hagyományos bolgár borozó az alagsorban, illetve a könyvtár régi faberakásos mennyezete. Az építési költségekhez hozzájáruló kertészek nevét egy nagyméretű réztáblán örökítették meg, ami eredetileg szintén az épület belsejében kapott helyet. A 2000-es években induló felújítások során az adományozók névsora az épület Vágóhíd utcai főhomlokzatára került, bolgár nyelven, hirdelve a bolgárkertészek áldozatkészségét. A felújítások tovább folytatódnak, a teljesen megújuló homlokzat oldalán a tervek szerint nagyméretben lesz látható a „Bolgár művelődési központ” felirat (magyar nyelven).

Az alapvető kulturális intézmények alapítása továbbfolytatódott az I. világháború alatt. 1916. május 27-én alakult meg a Bolgár Ortodox Egyházi Közösség, amely még ugyanebben az évben átalakult Bolgár Egyházi és Iskolai Közösséggé, 1917. december 4-én pedig kiadták a bolgár iskolát engedélyező rendeletet. A tanítás 1918. február 25-én kezdődött, 25 tanulóval, a Lónyai utcai elemi iskola (IX. ker. Lónyay u. 4.) épületében. Az épületen emléktábla található, az eredeti az idők folyamán eltűnt, rajta felül magyar, alul bolgár nyelven szerepelt a szöveg („Ebben az épületben nyílt meg 1918. február 25-én a budapesti bolgár iskola”), az új táblán felülre került a bolgár szöveg, kiegészítve a felállítás alkalmával (az iskolaalapítás 100. évfordulója). A bolgár iskola folyamatosan vándorolt a különböző épületek között, a VIII. kerületben három emléktábla is őrzi emlékét (Rökk Szilárd u., Somogyi Béla u., József u.), amelyek egységes minta szerint készültek (felül a magyar szöveg látható, amely az iskola működésének idejét

örökíti meg, alul a bolgár fordítás. Az iskola 1955 óta a mai épületében, a VI. ker. Bajza u. 44-ben található, a kapualjban magyar és bolgár nyelvű intézménytáblák, illetve oldalt a két ország zászlója látható.

1932. május 24-én került sok a budapesti Szt. Cirill és Szt. Metód templom ünnepélyes beszentelésére. A templom a művelődési házzal szemben, a IX. ker. Vágóhíd u. 15-ben található, egy kert közepén. Maga az épület *Árkay* Aladár tervei alapján készült, bizánci stílusban (kupolás, kereszt alakú bizánci bazilika), amely külsejében emlékeztet a bolgár templomi építészetre. A nyelvi tájkép szempontjából a templom nyelvi szigetet képez – a területén szinte kizárólag bolgárul illik beszélni.

Bolgár intézmények vidéken is alakultak: 1921-ben Miskolcon egyházi közösség, 1924-ben iskola is. Pécsen 1932-ben kezdte meg működését az egyházközösség és nyílt meg a Rilai Szt. Iván kápolna. Az iskolákat később bezárták, csak a pécsi kápolna maradt meg, amely a Petőfi Sándor u. 63. szám alatti társasház területén működik, a pécsi bolgár önkormányzattal egyetemben.

A bolgárkertészek emlékét számos köz- és külterület elnevezése őrzi meg. Ilyen külterület a Bolgártelep (Dunakeszi), Bolgárföld dűlő (Budapest XXIII. kerület, Soroksár), Bulgárföld (Miskolc), találunk Bulgárföldi Általános Iskolát is, amelynek falán tábla emlékezik meg a terület névadóiról. A közterületek között leggyakoribb a Bolgárkertész utca (Budapest–Zugló, Szentés, Halásztelek), a Bolgár utca/köz (Pécs, Szentendre), illetve találkozzunk Bolgárkert utcával (Pécs) és a bolgárkertészekhez kapcsolódó

elnevezésekkel is: Bolgárkerék utca, Szervian utca (a bolgárok által nemesített paprikafajta), illetve Padlizsán utca (ezt a zöldséget is ők honosították meg Magyarországon, az utcák Zuglóban helyezkednek el). A külterületeket a helyiek nevezték el, onnan kerültek a térképekre, az utcai névadások azonban már az 1990-es években jelentek meg, főleg a bolgár közösségek kezdeményezésére. Az egyedüli bolgár nyelvű helyiségnévtáblát Halásztelken láthatjuk.

A bolgár nyelvi tájképet számos kültéri szobor is színesíti. Jellemzőjük, hogy a bolgárkertészekhez köthető minden alkotás a 2000-es évektől került közterti kiállításra, csak két régebbi, bolgárokkal kapcsolatos emlékmű származik korábbi időszakból. Az egyik a zalavári Cirill és Metód szobor (1985), amely a moráviai misszióknak és a szláv írásbeliségnek állít emléket (állították: ELTE, Zala megye, Bolgár Népköztársaság), a másik pedig a Pécs melletti Harkány katonai temetőjében található katonai síremlék, amely a második világháború alatt Magyarországon elesett bolgár katonákról emlékezik meg. Ezt az emlékparkot 1958-ban nyitották meg, a temetőben 1439 bolgár katona nyugszik.

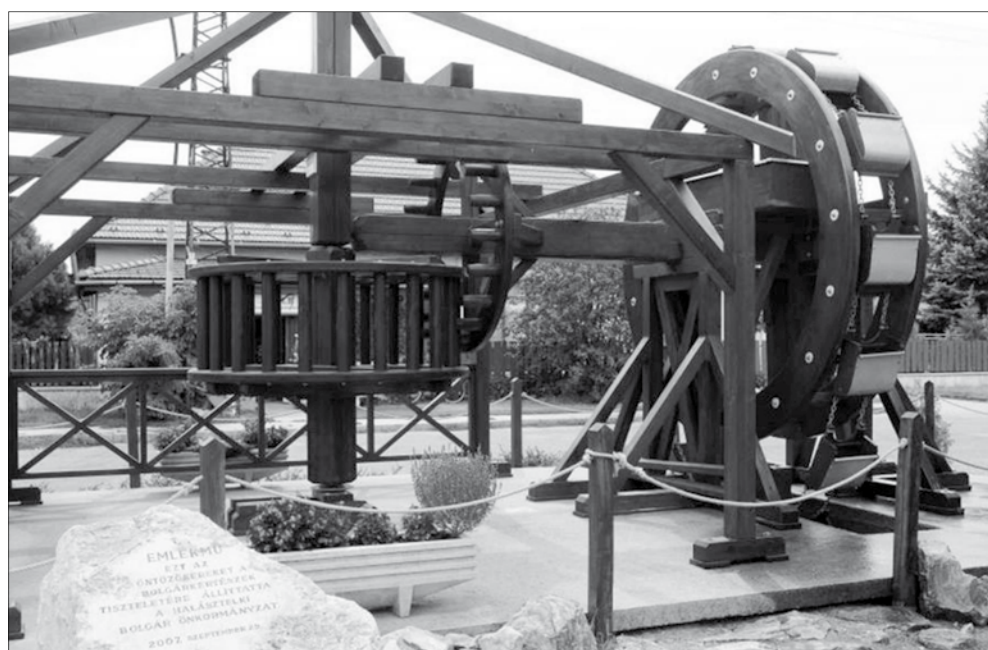
A 2000-es évektől jelentek meg a bolgárkertészeknek emléket állító köztéri alkotások, amelyek mind a bolgár közösség kezdeményezésére és finanszírozásában valósultak meg. A legjellemzőbb műalkotás a Halásztelken található Bolgárkerék-emlékmű (Szent Erzsébet tér). A bolgárkerék működőképes másolatát a Ljaszkovecban található eredeti alapján Reich László és fia, helyi asztalosok készítették 2007-ben. A kerék mellett magyar nyelvű emléktábla áll, de ettől függetlenül ez a szobor talán a legjobban

jelképezi a magyarországi bolgár közösség gazdasági sikerének, és ez által társadalmi megbecsülésének alapját.

A bolgárkertészeket fizikailag is ábrázoló alkotás a Budapest, XIV. ker. Bosnyák téren található szoborcsoport és ivókút. A szoboravatásra 2014-ben, a Magyarországi Bolgárok Egyesületének 100. évfordulója alkalmából került sor, a művet *Kozsuharov* Ognjan, Budapesten élő bolgár szobrászművész készítette. A szoborcsoport az ivókút két oldalán helyezkedik el, egy kertészcsaládot ábrázol a jellegzetes kerek bolgár kosárral. Az emlékmű helye a bolgárkertészek által nagyon kedvelt Zugló, ahol a Bosnyák téri piacon árulták portékájukat. Az ivókúton bolgár és magyar nyelven olvasható a szoborállítás oka, a hátulján pedig az adományozók névsora látható (csak magyar nyelven). A Bosnyák téri templom mellett található egy irányjelző tábla is, amely a kerület testvértelepüléseinek távolságát jelzi. Itt olvasható Veliko Tarnovo neve is, amelynek környékéről a bolgárkertészek döntő többsége származik.

A bolgárkertészek szobra, Zugló

A Bolgárkerék-emlékmű, Halásztelék

Szintén a bolgárkertészeknek állít emléket a Felsőzsolcán található szobor is (Szent István u. 2.), amely küllemében formabontó, és nem illeszkedik a kertészek tevékenységéhez. A szobor fő alakja egy griff, amely a magyar és a bolgár folklór közös gyökereit hivatott jelképezni. Mellette oszlopfeje látható, készítették Balogh Zsófia és Kovács István, Rudolf Mihály tervei alapján. Az emlékművön két felirat – egy magyar és egy bolgár nyelvű található. A bolgár szöveg Lázár Ivanov bolgárkertész sokszor idézett szavait tartalmazza („Бъдещето се гради не само с мотика, но и с вяра в Бога и с отворени очи” – A jövőt nemcsak kapával, hanem Istenbe vetett hittel és nyitott szemmel kell építeni.), míg a magyar szöveg jelöli a szoborállítás okát: „Az öntözéses zöldségtermesztést meghonosító bevándorolt első bolgárok emlékére állította a Felsőzsolcai Bolgár Kisebbségi Önkormányzat 2004-ben”.

2014-től a Budapesten és környékén további bolgár ivókat állítottak fel a helyi bolgár közösségek. 2016-ban Kispesten, 2017-ben Soroksáron, 2018-

ben pedig Szigetszentmiklóson avattak bolgár kút, ezek azonban alapvetően funkcionális művek, szobor nem tartozik hozzájuk, a szigetszentmiklósi kúton mindkét nyelven a „Bolgár ivókút” felirat szerepel.

A magyarországi bolgár hősnek – Dunyov Istvának – állít emléket a róla készült mellszobor a nevét viselő utca sarkán Budapest XIII. kerületében. Dunyov István bánáti bolgár származású jogász, aki az 1848/49-es forradalom és szabadságharc hőse, Kossuth Lajossal együtt emigrált, majd részt vett az olasz egységért vívott küzdelmekben is. A szobor Kozsuharov Ognjan műve, 2017-ben avatták fel.

A magyarországi bolgárok nyelvi képe és köztéri jelenléte illeszkedik a közösség történetéhez. A szezonális munkás-kertész időszak emlékeit a külterületek nevei őrizték meg, az utcanevek és köztéri szobrok viszont egyértelműen a rendszerváltás után, illetve a XXI. században jelentek meg, emléket állítva a bolgárkertészek régen elmúlt hősorkorának.

Tuszka Tünde – Uhrin Erzsébet

A 300 éves Békéscsaba kiemelt rendezvényeinek nyelvi tájképe

(részlet)

Békéscsaba 2018-ban ünnepelte újratelepítésének 300. évfordulóját. A várost a XVIII. század első felében túlnyomórészt szlovákok telepítették újjá, s jelenlétük a XIX. század végéig meghatározó volt. Írásunkban azt kívánjuk bemutatni, hogy a szlovák nyelvnek milyen vizuális megjelenési formái voltak jelen a jubileumi megemlékezés kiemelt rendezvényein, írásos kommunikációjában, egy olyan városban, ahol különböző kultúrájú és nyelvű közösségek élnek együtt több évszázada.

Békéscsaba ma a magyarországi szlovák nemzetiség egyik legjelentősebb települése, a szlovákság napjainkban is a legnagyobb hagyományú, és a megyeszékhely életében a legnagyobb szerepet játszó minoritás. A Békéscsabán élő szlovákság – annak ellenére, hogy létszáma a történelme során drasztikusan csökkent – napjainkig megőrizte szellemi és tárgyi kulturális örökségét, nyelvét, hagyományait, kultúráját.

Egy több nemzetiségű város életében fontosnak és szükségesnek tartjuk a többnyelvű feliratok használatát, hiszen a látható multikulturalitásnak

a gyakorlati mellett fontos jelképi üzenete is van a településen élő nemzetiségi közösségek számára. Azt közvetítik a kisebbségek és a többség felé, hogy élnek nemzetiségek az adott településen, hogy nyelvük és kultúrájuk megőrzését értéknek tartja maga a nemzetiség, de igényli és elismeri a többségi magyar nemzet is.

A város említett jubileumi megemlékezése négy¹ kiemelt rendezvény köré szerveződött, melyeket számos kísérő program is színesített az év során. Arra keressük a választ, milyen volt a szlovák nyelv reprezentációja, mennyire volt jelen a szlovák nyelv a szlovákok által újraalapított város háromezredik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken.

A programsorozat az „Ajtók kitarulnak” című előadással indult áprilisban. E nyitóünnepség meghívójának fedőlapja kétnyelvű volt, a meghívó programot tartalmazó része viszont már csak egynyelvűen, magyarul íródott. Meg kell azonban jegyezzük, hogy a Szlovákiából érkező vendégek számára a város tolmácsot biztosított, így ők is értették a köszöntő beszédeket.

Az említett ünnepi nyitány programjával kapcsolatban különböző vélemények formálódtak meg. Bár a közreműködő művészek teljesítménye kiváló volt és hatalmas sikert arattak, de programválasztásuk nem mindenki számára volt egyformán tetszetős. Az „Ajtók kitarulnak” című előadás a Csabagyöngye Kulturális Központ három és fél évvel ezelőtti megnyitására íródott, így nem is lehetett összekötni a tricentenáriumi ünnepséggel. Az azt követő hangversenyen Bartók Béla: Három csikmegyei népdal, Este a székelyeknél című darabjai, Kodály Zoltán: Székely keserves és a Székely nóta népdal feldolgozásai, illetve Liszt Ferenc: I. Magyar Rapszódiaja volt hallható. Az említett zeneművek egyáltalán nem köthetőek az alföldi szlovákság zenei hagyományaihoz. A műsorválasztást azért sem értjük, mert Bartók Béla népdalfeldolgozásai közül köztudottan jelentős mennyiségű szlovák népzenei anyag szerepel. Lampert Vera forrásjegyzékében hat nemzetiség 313 dallama között – 159 magyar, 66 román és összesen 7 egyéb mellett – 81 szlovák népdal szerepel. Meg kell jegyezzük azt is, hogy az említett negatív bírálat csak kevesekben fogalmazódott meg, a többségnek nem volt hiányérzete, elégedetten távozott a nyitógála egyébként magas színvonalú programjáról.

A jubileumi év központi rendezvénye a *Mindenki, aki CSABAI!* – *Békéscsaba 300 Fesztivál* háromnapos rendezvénysorozat volt, ami több helyszínen zajlott. A program szervezői a városi önkormányzat, önkormányzati intézmények, az országos és helyi szlovák szervezetek, intézmények voltak. Ez utóbbiak kezdeményezésére valósultak meg a szlovák programok, valamint a *Magyarországi Szlovákok Napja*² és a vajdasági és romániai szlovákok mesterségeit is bemutató *Dél-alföldi Vásár*.³

A város – tehát nem a szlovákok által (vagy csak részben általuk is) – szervezte több mint tíz nagyobb szabású és számos kisebb program közül – a kulturális programokon kívül – csak hármon beszéltek szlovákkul is.

A *Csabaiak bejövetele* című ünnepi műsor bevezetőjében a Városháza erkélyéről két nyelven, szlovákkul és magyarul ismertették a város újraalapításának rövid történetét. Ezt követte a fesztivál egyik leglátványosabb eseménye – az elődök háromszáz évvel ezelőtti bejövetelét megidéző – felvonulás, amelyen megjelentek az egykori telepések leszármazottai, tíz szlovák régió képviselői.

A programsorozat külön színfoltját képezte a békéscsabai székhelyű Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezetének a megjelenése. A szlovák fiatalok eredeti, egyéni és bátor ötletekkel nagyban hozzájárultak az évforduló „látható” megünnepléséhez, a fesztivál szlovák nyelvi tájképéhez. Szlovák-magyar feliratú pólókat, táskát, kitzűzöt, bögrét stb. csináltak és árultak nagy sikerrel, melyeket hamarosan az ünneplőkön, illetve az ünneplők kezében láttunk.

A tricentenáriumi ünnepségsorozat alkalmából augusztus 20-án avatták fel a főtéren a korábban már

megrendelt Szent István-szobrot. Többen úgy gondolják, hogy a tervezett szobrot zavarni fogja a tőle kb. tíz méterre lévő emlékkő, így azt át kell helyezni. Az emlékkő Szlovákia ajándéka a város újratelepítésének 275. évfordulójára, tehát már huszonöt éve a Városháza épülete előtt áll. Az emlékkőnek szimbolikus jelentése van. Ahogy ez a kődarab leszakadt a nagy kőtömbről és beágyazódott a dél-alföldi fekete földbe, úgy szakadt le a csabai szlovákság is az anyanemzetről és talált magának új hazát. Hosszas vita után az a kompromisszum született, hogy az emlékkő ugyan átadja helyét a Szent István-szobornak, de nem kerül nagyon távol a Városháza épületétől és kap egy talapzatot. Az említett példa kitűnően szemlélteti, hogy a nyelvi tájkép az ideológiai harc színtere. Közvetítő szerepe van a politikai szintek között, s hűen tükrözi az adott település különböző nemzetiségi erőviszonyait.

Az ünnepségsorozat utolsó kiemelt rendezvénye a felújított Evangélikus nagytemplom ünnepi istentisztelettel egybekötött felszentelése volt. A 3500 ülőhelyes épület – amely Közép- és Kelet Európa legnagyobb evangélikus temploma – az ünnepség idejére megtelt, hiszen az esemény egyháztörténeti szempontból is meghatározó volt. A nagytemplomot a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke szentelte fel a helyi evangélikus lelkészek közreműködésével. A szertartás során mindössze az oltár előtti ige hangzott el szlovák nyelven, a ceremónia végig magyar nyelven folyt. A köszöntőbeszédet egyedül az egyházügyekért felelős miniszterelnök-helyettes hangsúlyozta a város és a nagytemplom szlovák múltját, kiemelve, azt aényt, hogy Békéscsaba az evangélikusok és a szlovákság emblematikus helyének tekinthető. Beszédében hozzátette, hogy „a békéscsabai szlovák gyökerű evangélikus gyülekezet olyan sajátos értéket hordoz, ami része az egyetemes magyarságnak, része az egyetemes szlovákságnak, de mégis csak olyan egyedi örökség, amit csak ők tudnak megőrizni és nekünk átadni”.⁴ Az ünnepség résztvevői közül többen kritikaként jegyezték meg, hogy sem a további köszöntések, sem pedig az ige hirdetés alatt nem hangzott el a *szlovák, szlovákok* kifejezés. A mai Magyarországon élő szlovákokat, s azokat a szlovákokat, akik a XVII-XVIII. században végbement belső vándorlás kapcsán kerültek Békéscsabára, s felépítették maguknak a nagytemplomot, csakis körülírva emlegették. Úgy hozták szóba őket a felszólalók, mint pl. „az ide települt őseink”, „az északi területekről származó elődök”, „csoportos telepések”, „a tömeges vándorlás következtében letelepedettek” stb.

Sajnálattal kell megállapítanunk azt aényt is, hogy az említett évfordulós rendezvényre egyetlen magas rangú állami vezető sem volt hivatalos Szlovákiából. A több mint kétórás rendezvényen – ahogy azt már említettük – az oltár előtti ígét kivéve minden magyar nyelven folyt, így a két autóbussznyi, Szlovákiából, Szerbiából és Romániából érkezett szlovák ajkú hívő, érdeklődő egy szót sem értett a valaha Szlovákok Mekkájának nevezett város evan-

gélikus nagytemplomának szenteléséből. Az említett ünnepség is hűen tükrözte azokat a hangsúlyeltolódásokat, amelyek az elmúlt háromszáz év alatt a békéscsabai gyülekezetre jellemzőek. A fentiek tükrében nem túlzás kijelentünk, hogy az említett két nyelv társadalmi státuszkülönbsége igen eltérő és a többségi társadalom nyelvének használatára bizony a nyelvi tudatosság jellemző.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a helyi, megyei, országos és dél-alföldi szlovák szervezetek, intézmények részvételének, illetve társrendezői szerepének köszönhetően Békéscsaba újratelepítésének háromszázadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozaton helyet kapott a szlovák nyelv és kultúra. Szükséges azonban hangsúlyozni, hogy ehhez nagy mértékben kellett az említett nemzetiségi szervezetek és intézmények kezdeményezése, kitartó munkája és helyenként harca a hatalom egyes képviselőivel. A nyelvi tájkép további behatóbb vizsgálatának eredményei segíthetnek értelmezni a nyelvet, a társadalmat, az identitást és a hatalom kölcsönös viszonyát. A tanulmányunkban vizsgált vizuális nyelvhasználati helyszínek jelzésértékűek a Békéscsabán lakók nyelvi életerejét illetően. Információt közölnek a lakosság nyelvi összetételéről a nyelvek és a többségi és kisebbségi lakosok erőviszonyairól.

Jegyzetek:

¹ Nyitóünnepi gálaműsor a Jókai Színházban; „Időutazás-fesztivál”, ahol megidézik az 1718-as betelepülést; a Szent István-szobor felavatása a főtéren; a felújított evangélikus nagytemplom ünnepélyes felszentelése.

² Az Országos Szlovák Önkormányzat a július 5-i szlovákiai állami ünnephez, Szent Cirill és Metód napjához kötődően minden év július első szombatján rendezi meg legnagyobb ünnepét, a Magyarországi Szlovákok Napját. 2018-ban, sorrendben a 21-et a város újraalapításának 300. évfordulója tiszteletére Békéscsabán tartotta.

³ A vásárt 2008 óta a dél-alföldi szlovákok együttműködésének eredményeként rendezik meg, évente más országban.

⁴ <https://turizmus.com/desztinaciok/felujitottak-kozep-es-kelet-europa-legnagyobb-evangelikus-templomat-1160309> (letöltve: 2019. március 4.)

Irodalom:

Lampert Vera: Népzene Bartók műveiben. – A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke. Magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok.

Hagyományok Háza – Helikon Kiadó – Néprajzi Múzeum – Zenetudományi Intézet, Budapest, 2005.

Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet: Egy magyarországi szlovák közösség láthatóságának rögzítése - A 300 éves Békéscsaba rendezvénysorozatának nyelvi tájképe 2. (kézirat)

Pachné Heltai Borbála

MTA Nyelvtudományi Intézet, Többs nyelvűségi Kutatóközpont

Nyelvi ideológiák az iskolában: egy német nemzetiségi iskola példája

A *nyelvi tájkép*, azaz a fizikai térben (épületeken, utcákon, közlekedési eszközökön, intézmények külső és belső tereiben stb.) megjelenő különböző szöveges és más vizuális elemek vizsgálata mára a nemzetközi és magyarországi nyelvészeti kutatások fontos területévé vált. Sok más kérdéshez hasonlóan, a nyelvi tájkép kutatásának is több iránya létezik. Bizonyos megközelítések a nyelvi tájkép fogalmát szorosabban értelmezik és elsősorban a szöveges feliratok elemzésére összpontosítanak. Mások a nem szöveges vizuális elemek (például az ábrák, színek, formák, anyagok stb.) vizsgálatát is fontosnak tartják. Ez utóbbi esetben használatos a *szemiotikai tájkép* fogalma is,¹ amely tehát nemcsak a szöveges feliratokra, hanem a fizikai tér más jellegzetességeire is vonatkozik. A kutatások abban is

különböznek, hogy hol, milyen kontextusban vizsgálják a feliratokat és más látványelemeket. Fontos tanulságokkal jár a köztérek nyelvi tájképének elemzése, de vizsgálhatunk belső tereket, például közintézményeket, vagy akár magántereket, otthonokat is. Bármelyik megközelítésről beszélünk, általánosságban elmondható, hogy a fizikai térben megjelenő (vagy éppen az onnan hiányzó) szöveges és nem szöveges elemek tanulmányozásával az adott közösségben, országban használt nyelvek presztízséről és az azokat a nyelveket használó közösségek egymáshoz fűződő kapcsolatairól tárhatunk fel új ismereteket. Különösen izgalmas kérdés mindez olyan helyeken, ahol eltérő nyelvű közösségek élnek együtt, és a többs nyelvűség a nyelvi tájképben is megjelenik.

A kutatók egy része az *iskolai tájképet*, azaz az oktatási intézmények külső és belső tereit vizsgálja.² Az iskola falain – homlokzatán, termeiben – megjelenő feliratok s más képi elemek árulkodnak az adott társadalom és szűkebb közösség nyelvi helyzetéről. Az iskolai nyelvi tájkép ugyanakkor azért is kiemelkedő jelentőségű, mert befolyásolja a tanulás-tanítás folyamatait, a pedagógusok, a diákok és a szülők elgondolásait nyelvekről, nyelvtanulásról, kulturális értékekről. Ha például egy intézménybe többnyelvű gyerekek járnak, akik az oktatás nyelvével eltérő nyelve(ke)t is használnak, és az iskola falán egy-egy felirat vagy jelkép formájában ezek a nyelvek megjelennek, akkor feltételezhetjük, hogy ez az intézmény értéknek tekinti a diákok többnyelvűségét. Ez növelheti a diákok magabiztosságát és a szülők bizalmát is.

Az iskolai nyelvi tájkép kutatásának módszerei megegyeznek az egyéb nyelvitájkép-kutatások módszereivel. A fizikai tér dokumentálása, azaz fényképek készítése mellett mind nagyobb szerepet kap az adott településen élők – vagy, ha iskoláról beszélünk, az ott dolgozók és tanulók – véleményének feltárása is. Ez történhet például interjú formájában vagy az ún. idegenvezető technika segítségével³, amikor a kutatót a közösség egy vagy több tagja végigvezeti az adott térben, miközben a feliratok, ábrák jelentéséről, történetéről, mindennapi szerepéről beszélgetnek. A kutató így jobban megismerheti a közösség feliratokról, ábrákról, különböző nyelvekről alkotott elgondolásait.

Nyelvi ideológiák az iskolában: a nyelvről való gondolkodás jelentősége

A nyelvekről, nyelvhasználatról, kommunikációról alkotott különböző, egy-egy közösségre jellemző vélekedéseket a *nyelvi ideológia* fogalmával ragadhatjuk meg. A nyelvészeti szakirodalom e szakkifejezést is többféleképpen értelmezi. A különböző meghatározások egy kontinuum mentén képzelhetők el, melynek egyik szélén olyan meghatározások vannak,⁴ amelyek szerint a nyelvi ideológiák (látszólag) semleges, egy-egy kultúrában uralkodó elgondolások a nyelvről. Jó példák erre az olyan gyakran hallott hétköznapi vélekedések, mint „a német nyelv nehezebb, mint az angol”. A kontinuum másik végén azok az értelmezések találhatók, amelyek szerint a nyelvi ideológiák az uralkodó társadalmi rétegek, csoportok hatalmának fenntartását szolgálják. Ha például nem, vagy csak kevésbé ismerjük egy adott ország hivatalos nyelvének magas presztízsű sztenderd változatát, jóval kisebb az esélyünk hozzáférni az erőforrásokhoz, azaz érvényesülni az oktatásban vagy a munkaerő-piacon. Ezek a nyelvről alkotott elgondolások persze rendszerint nem, vagy nem mindig tudatosak. Egy-egy közösség tagjai például nem feltétlenül beszélnek róluk egyértelműen, közvetlenül kifejtve. Lényeges továbbá, hogy a nyelvi ideoló-

giák nem is egyforma mértékben és módon érintik a közösség egyes tagjait, ugyanakkor befolyásolják az egyének nyelvi gyakorlatait és a közösség tagjainak egymáshoz való viszonyát.⁵

Az iskola nyelvi tájképe nemcsak üzeneteket hordoz arról, hogy az intézmény külső és belső tereit kialakító szereplők miként gondolkodnak a nyelvekről, nyelvhasználatról, nyelvtanulásról, hanem a falakon, terekben megjelenő ideológiák révén formálják is ezeket az elgondolásokat, hiszen megérősíthetik, vagy éppen megcáfolhatják azokat. Az iskola falainak vizuális elemei végső soron tehát hatással vannak az anyanyelv- és idegennyelv-tanulás folyamataira, a pedagógusok, diákok és szülők nyelvekkel kapcsolatos gondolkodásmódjára. A következőkben az iskolai térben megjelenő néhány nyelvi ideológiát és azok lehetséges hatásait mutatom be egy német nemzetiségi iskola példáján.

A terepmunka színhelye: egy német nemzetiségi iskola

Az elemzésem példaanyagát nyújtó német nemzetiségi iskola Baranya megyében, Geresdlakon található. A bemutatott fényképeket 2017 őszén gyűjtöttem, amikor egy terepmunka alkalmával a nyelvi tájkép dokumentálása mellett interjúkat is készítettem az iskola pedagógusaival. Az interjúk célja a gyerekek és a pedagógusok nyelvi vélekedéseinek és az anyanyelv- és idegennyelv-oktatáshoz kapcsolódó főbb kihívások megismerése volt.

A geresdlaki német nemzetiségi általános iskolába akkor körülbelül kilencven tanuló járt, részben a településről, részben környező falvakból. Az iskolában a németet nyelvoktató nemzetiségi program szerint tanulták a diákok, ami azt jelenti, hogy heti öt német és egy nemzetiségi népismeret órájuk volt. Ezek mellett szakkör formájában nemzetiségi táncot is tanulhattak. Más idegen nyelvet az iskolában önálló tantárgyként nem oktattak, de a pedagógusok ottlétem idején a 7-8. évfolyam számára például angol szakkört szerveztek.

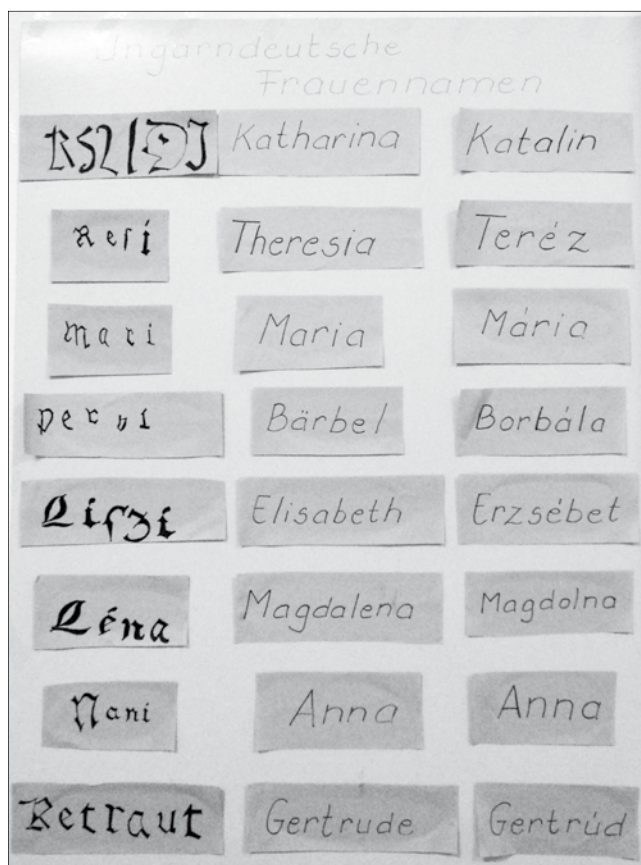
Geresdlak egy többségében német nemzetiségi családok lakta település. A közösségben végzett szociolingvisztikai kutatásaim eredményei⁶ rámutatnak, hogy – más baranyai falvakhoz hasonlóan – a helyi nemzetiségi német nyelvváltozatot ma már Geresdlakon is inkább csak az idős korosztály használja a mindennapokban. A fiatalabb nemzedékek tagjai közül is sokan rendelkeznek a családból hozott, iskolában vagy német nyelvterületen elsajátított német nyelvi ismerettel, és ki-ki mindennapi szükségletei szerint aktív vagy passzív formában használja is ezt a tudását. Az iskola pedagógusainak elmondása szerint a német nemzetiségi háttérű diákok közül is kevesen találkoznak otthon a helyi német nyelvváltozattal, és a német nyelv egyéb változataival is csak néhányan kerülnek kapcsolatba az iskolán kívül. A településen igen erőteljes a kultu-

napoktól távolivá teszik az anyanyelvet s az idegen nyelvet, ami csökkentheti a diákok motivációját. A folyamatosan szem előtt lévő, ezáltal túlhangsúlyozott szabályok megszegésétől való félelem a nyelvi kreativitásra is kedvezőtlen hatással lehet. Fontos kérdéssé válik tehát, hogy az ilyen jellegű szemléltetőeszközök milyen konkrét formában kapnak szerepet az osztálytermi munkában. Pedagógusként érdemes átgondolni, hogyan vonjuk be a segédanyagokat az óra menetébe. Miként beszélünk például a nyelvtani szabályokról, milyen szerepet adunk az osztálytermek falain lógó segédanyagoknak a tanórákon kívül. Mennyire gyakran cseréljük le azokat, s bevonjuk-e a gyerekeket a segédanyagok kiválasztásába és elkészítésébe. Ezekben is múlik ugyanis, hogy az osztálytermek falaira függesztett szemléltetőeszközök segítik-e vagy esetleg hátráltatják-e az anyanyelv- és idegennyelv-tanulás folyamatait, és miképpen formálják a gyerekek nyelvekről kialakított elképzeléseit, attitűdjeit.

A nyelv mint kapocs a kultúrához

A nyelvoktatás mellett a nemzetiségi intézmények kiemelt célja a gyerekek megismertetése a nemzetiségi kultúrával. Ez a cél a vizsgált iskola falain is sokféle formában visszaköszönt. Feliratok, a diákok rajzai, tájékoztató ábrák, az iskolában készített használati tárgyak stb. árulkodtak arról, hogy a népismeret tantárgy keretein belül pedagógusok és diákok sokat foglalkoznak a német nemzetiség szokásaival, hagyományaival, sőt a német irodalmi nyelv mellett egy kicsit a helyi német nyelvváltozattal is. Ezek a vizualizációs eszközök alkotják az iskolában a nyelvről valamilyen markáns üzenetet átadó feliratok és ábrák második csoportját. Az iskolai tájkép ide tartozó példái nem a nyelv rendszerszerűségét emelik ki, hanem a nyelv és kultúra összekapcsolódását hangsúlyozzák. Jó példája ennek az „Ungarndeutsche Frauennamen” elnevezésű tábla (4. kép), amelyen a településen is gyakori női keresztnévek szerepelnek, mégpedig a helyi német nyelvváltozat szerinti formájuk mellett a német sztenderd és magyar nyelvi megfelelőjükkel.

Az ábrán a helyi német változat a díszesebb betűtípusnak köszönhetően elkülönül a sztenderd német és magyar megfelelőktől, mintegy kiemelt helyzetbe kerül. Jól érzékelhetően ezt a táblát is az iskolában, helyben készítették. Ez az egyszerű segédanyag kiváló példája annak, hogy a helyi német nyelvváltozat beemelése az iskola világába segíthet összekapcsolni a gyerekek mindennapi élményeit az iskolaival. Ezeket a neveket ugyanis ma is sokszor hallhatják még, amikor ők maguk vagy szüleik a településükön élő idősekkel, illetve idősekről beszélnek. Az ilyen típusú szemléltetőeszközök készítése jó lehetőséget ad a gyűjtőmunkára is. A személynevek mellett akár hétköznapi használati tárgyak, állatok vagy más tematikus szókinccs német és magyar kifejezéseit is összegyűjthetik a gyerekek

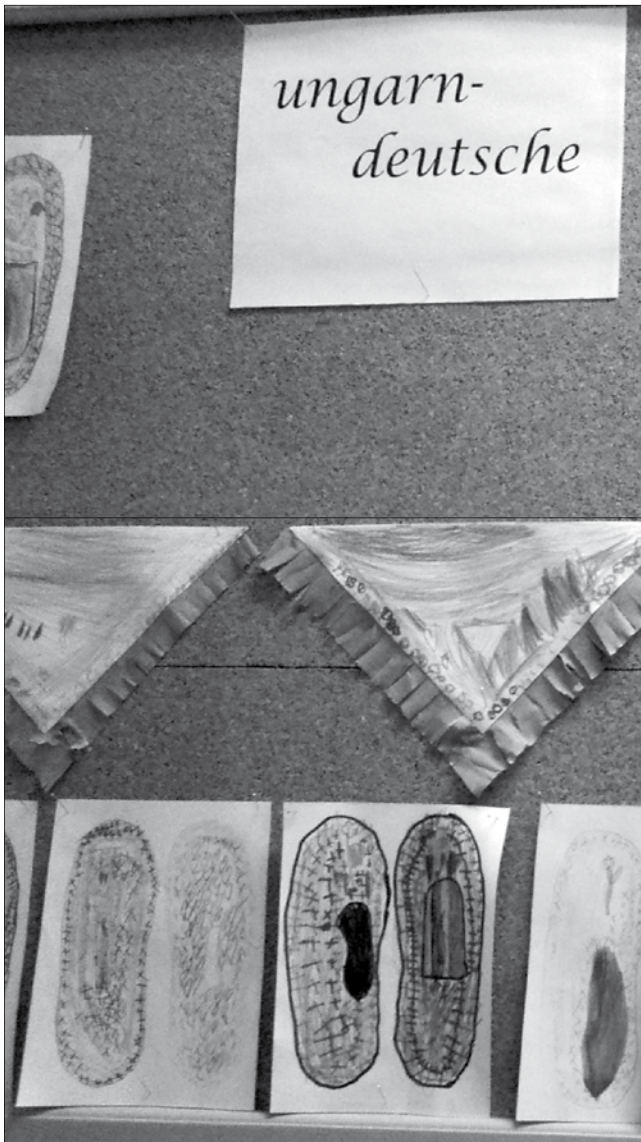

4. kép

a helyi idősektől, hogy hasonló táblázatokat, ábrákat készítsenek. Ha a nyelvhez kapcsolódó feladatokkal kinyitjuk az iskola kapuját, a gyerekek megtapasztalhatják, hogy a nyelv nem önmagában létező szabályhalmaz, és hogy az emberi közösségek igényei szerint formálódik, változik.

Az iskola folyosóin és az osztálytermek falain rendre feltűntek a gyerekek rajzai, kézimunkái is, amelyek a nemzetiségi kultúra valamely szegmensét dolgozták fel. Jó példa erre az 5. kép, amelyen az ungarndeutsche ('magyarországi németek') felirat alatt a gyerekek munkái jelennek meg: papírból készített vállkendők és a régi mindennapok fontos lábbelije, a pacsker. Ebben az esetben a nyelvi elem, azaz a német nyelvű felirat alatt a nemzetiségi tárgykultúra szimbolikus elemeit láthatjuk tehát. A nyelvi elem, a felirat jelenti a kapcsolatot az iskola világa, az ott elsajátítandó ismeretek és az iskola falain kívül tapasztalható világ között. Ez magyarázza meg a szemlélődő számára, hogy mit is keresnek a falon kendőkről és lábbelikről készített rajzok.

A német nyelv összekötése a nemzetiségi kultúra elemeivel ösztönzést adhat a gyerekeknek, hiszen az alkotás öröme miatt keresztül sajátíthatnak el ismereteket az egykori és mai szokásokról, s bővíthetik nyelvi tudásukat is. Érdemes ugyanakkor arra is odafigyelni, hogy ne pusztán a hajdan fontos, ám ma már eltűnőben lévő tárgyi kultúra, hanem a mai világ elemei is helyet kapjanak az ilyen típusú feladatokban, akár valamilyen újraértelmezett formában. Jó példa erre a 6. kép, amelyen a nemzetiségi

5. és 6. kép

kultúrára jellemző kékfestő anyagból készült tornaszakokat látunk. Jellegzetes esete ez annak, amikor nem nyelvi, hanem más vizuális eszközzel (itt éppen egy sajátos anyaghasználattal) jelenítjük meg az iskola fizikai terében a nemzetiségi kultúrát, és tesszük élővé, a mindennapi tapasztalatok részévé a népiismereti tudásanyagot.

A nyelv mint a társas kapcsolataink formálója

Az iskolai tájkép elemeinek harmadik csoportja a nyelvet mint a társas kapcsolatokat formáló eszközt közelíti meg. Jó példái ennek a csoportnak az ún. varázsszavak, amelyek számos osztályterem falán voltak olvashatók (7. és 8. kép).

A varázsszavak tulajdonképpen olyan alapvető udvariassági szófordulatok, mint a *sajnálom*, *légy szíves*, *szeretnék*, *ne haragudj*, *kérlek*, *nem a te hibád* stb. Az egyik osztályteremben egy olyan táblát is lefényképeztem, amely különböző megerősítő üzenetek mellett (*egy csapatban játszunk*, *nincs lehetetlen*, *hangosak vagyunk*) a varázsszavak használatára is biztat.

7. és 8. kép

Bizonyos esetekben kizárólag udvariassági, alapvetően a diák-tanár kommunikációban fontos szerepet játszó kifejezéseket olvashatunk a varázsszavak között (*elnézést a késésért*, *viszontlátásra*), míg más táblákon olyanokat is, amelyeket a diákok egymás közötti kommunikációjukban is használhatnak, ha érzelmeikről, társas viszonyaikról szeretnének beszélni (*barátaid vagyunk*, *kedvellek* stb.). A varázsszavak legtöbbször egynyelvűen magyarul, de valahol német megfelelőjükkel együtt olvashatóak az iskola termeiben.

Ezek a feliratok segítik az alapvető kommunikációs szabályok elsajátítását, az udvariassági formák használatát. Ezek mellett a nyelvről magáról is közvetítenek azonban egy fontos üzenetet: a megfelelő kommunikáció, nyelvhasználat segítségével kedvezően alakíthatjuk társainkhoz való viszonyunkat, illetve sikeresebben érhetjük el kommunikációs céljainkat. Az iskolai nyelvi tájkép ezen elemei tehát nem a nyelv szabályszerűségét hangsúlyozzák, és nem is a nemzetiségi kultúrát teszik mindennapi élménnyé, hanem azt emelik ki, hogy a nyelv elválaszthatatlan társas létünkétől és használatával valamilyen hatást érhetünk el, „varázsolhatunk”. Az ilyen feliratok esetében is lényeges, hogy milyen valóságos szerepet töltenek be a mindennapokban.

Ha nem foglalkozunk velük és pusztán díszítő elemek maradnak, könnyen előfordulhat, hogy a diákok csak száraz ismeretként, valamiféle kötelezően használandó töltelékzavakként tekintenek rájuk, és nem kötik őket össze a valós kommunikációs helyzetekkel. Ezért érdemes lehet például újra és újra különböző szituációs játékok formájában rámutatni ezek társalgásokban betöltött szerepére. Jól beépíthető egy-egy játék az idegen nyelvi vagy anyanyelvi órákba, de más tantárgyak esetében is lehetőséget adnak a kreatív foglalkoztatásra. A varázsszavakhoz hasonlóan segítheti a diákok nyelvi, kommunikációs tudatosságának növelését az is, ha például a különböző tantárgyakra jellemző sajátos nyelvezet fordulatait, kulcsfontosságú kifejezéseit megjelenítő segédanyagot készítünk. Ezzel a diákokban tudatosul, hogy az egyes tantárgyaknak is megvan a sajátos nyelve, amit ha elsajátítanak, sikeresebben kommunikálhatnak az adott témakörrel és könnyebben megértik a tankönyvek, feladatok kifejezéseit is.

Összegzés

A dolgozatban egy baranyai német nemzetiségi iskola példáján azt mutattam be, hogy miért fontos és érdemes foglalkozni az iskolai nyelvi tájképpel, azaz az intézmények külső és belső tereiben megjelenő feliratokkal, ábrákkal, rajzokkal. A szakirodalmi összefoglalás és az elemzett fényképek segítségével rámutattam, hogy az iskola nyelvi tájképe nemcsak visszatükrözi a közösség nyelvi viszonyait, hanem egyúttal formálja is a pedagógusok, a diákok és akár a szülők elgondolásait a nyelvekről, tanulásról, nemzetiségi kultúráról.

A dolgozatban a vizsgált iskola nyelvitájkép-elemeinek három fontos, a nyelvről valamilyen üzenetet átadó csoportját emeltem ki. A vizuális elemek egyik csoportja a nyelvet mint szabályok halmazát ábrázolja, másik csoportja kultúra és nyelv összetartozását emeli ki, harmadik csoportja pedig a nyelvet mint a társas kapcsolatokat befolyásoló eszközt közelíti meg. Rámutattam arra is, hogy az iskolai nyelvi tájkép különböző elemei sosem önmagukban állnak, hanem a pedagógusok és diákok interakciótól függ, hogy időszerűen az adott közösségben, az adott helyen és időben miképp befolyásolhatják a nyelvről kialakuló vélekedéseket, attitűdöket, a tanulás és tanítás folyamatait. Fontos hozzátenni azt is, hogy példáimban saját kutatói nézőpontomból elemeztem a fényképeket, és jelen dolgozatban mindössze néhány jellemző vonást emeltem ki. Az intézmény munkatársai vélhetően más csomópontokra hívnák fel a figyelmünket. Éppen ezért előnyös úgy a nyelvészeti kutatások, mint az érintett közösségek számára, ha a nyelvi tájkép vizsgálata során, a fényképek elkészítésén túl, a kutató minél többet beszélget a feliratokról, ábrákról és rajzokról az érintettekkel. Ennek révén ugyanis több nézőpontot ismerhet meg, a mindennapjaikat az adott térben

töltő pedagógusok és gyerekek pedig tudatosabban használhatják és bővíthetik az iskolai tereinek nyelvi s nem nyelvi elemeit.

A tanulmány megjelenését az MTA Nyelvtudományi Intézet Többnyelvűségi Kutatóközpont Nyelvi Esély Szakmódszertani Kutatócsoport munkájában megvalósuló Nyelviileg tudatos iskola, kétnyelvű sikertoktatás és a nyelv által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése című projekt (SZ-007/2016, kutatásvezető: Bartha Csilla) támogatta. A projekt célja háttérkutatók végzése és módszertani fejlesztés a nyelvi sokféleség kihasználása, a nyelvi tudatosság növelése érdekében. A projekt célja háttérkutatók végzése és módszertani fejlesztés a nyelvi sokféleség kihasználása, a nyelvi tudatosság növelése érdekében. A Kodolányi János AMK Gereszlaki Német Nemzetiségi Általános Iskola a projekt partnertéménye."

Jegyzetek:

- ¹ JAWORSKI-THURLOW, 2010.
- ² A fogalomról és a kutatási irányról bővebben például LAIHONEN-SZABÓ, 2017.
- ³ SZABÓ, 2016: 234.
- ⁴ Vö. WOOLARD-SCHIEFFELIN, 1994.
- ⁵ Vö. WOOLARD-SCHIEFFELIN, 1994.; IRVINE-GAL, 2000.; VAN DIJK, 2006.
- ⁶ PACHNÉ HELTAL, 2017.

Felhasznált szakirodalom:

- IRVINE, J. T. – GAL, S. 2000. Language ideology and linguistic differentiation. In: Kroskirty, P. V. (szerk.): Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities. Santa Fe – New Mexico: School of American Research Press. 35–83.
- JAWORSKI, Adam – THURLOW, Crispin (szerk.) 2010. Semiotic Landscapes. Language, Image, Space. Continuum, London–New York.
- LAIHONEN, Petteri – SZABÓ Tamás Péter 2017. Investigating visual practices in educational settings: Schoolscape, language ideologies and organizational cultures In: Martin-Jones, Marilyn–Martin, Deirdre (szerk.): Researching Multilingualism: Critical and ethnographic perspectives. Routledge. 121–138.
- PACHNÉ HELTAL Borbála 2017. Nyelvcseré és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben. Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- SZABÓ Tamás Péter 2016. Ágencia és a változatosság kezelése magyarországi iskolák nyelvi tájképében. In: Kozmács István–Vančo Ildikó (szerk.): Sztenderd - nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi konferencia, Nyitra, 2014. szeptember 18–20. előadásaiból. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- VAN DIJK 2006. Ideology and discourse analysis. Journal of Political Ideologies 11/2, 115–140.
- WOOLARD, K. – SCHIEFFELIN, B. B. 1994. Language Ideology. Annual Review of Anthropology 23, 55–82.